

Mladen Ančić

Zadarska biskupija u okviru Splitske metropolije od 805. do 1154. godine*

Mladen Ančić
Odjel za povijest
Sveučilište u Zadru
Ruđera Boškovića 5
HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / Received: 9. 10. 2017.
Prihvaćen / Accepted: 31. 10. 2017.
UDK: 262.3(497.5 Zadar)09/10"

The author discusses the impact of political relations on the definition of ecclesiastical jurisdiction areas and the status and development of the Zadar diocese from the 9th until the 12th century. The starting premise has been the fact that the territory of the Zadar diocese on the mainland was limited to the narrow strip of the city's hinterland throughout the early medieval period. This situation can be inferred from the political and ecclesiastical situation in the broader Eastern Adriatic area during the 9th and early 10th centuries. The author emphasizes that the expansion of the jurisdiction area of Zadar's bishop was initially obstructed by the organization of the Nin diocese, but also indicates the importance of the reform of ecclesiastical organization at the Church Councils of Split in 925 and 928. In this context, the article analyzes the circumstances that resulted in Zadar's autonomy with regard to the Croatian ruler ever since the Treaty of Aachen in 812. This constellation led to the formation of a separate political entity, which the medieval sources call provintia Jadertina, with borders that coincided with those of the ecclesiastical jurisdiction of Zadar's bishop. This situation has been compared to that of Split as fully incorporated in the territory of the Croatian rulers by the late 9th century, which turned out to be a crucial factor when defining the metropolitan see for the Croatian Kingdom. Integrating the city in the Croatian king's system of governance and administration made it possible for the Archbishop of Split to extend his area of jurisdiction well into the hinterland. The similar position of Trogir resulted in the fact that, at the time when the Trogir diocese was established, the jurisdiction area of the new bishop likewise included a relatively broad hinterland area. The concluding remarks explain why the political changes in the second half of the 11th century could no longer change the long-established situation.

Keywords: Zadar, early Middle Ages, ecclesiastical organization, political organization

Razdoblje dulje od tri stoljeća, od početka 9. do sredine 12., tijekom kojega je Zadarska biskupija tvorila dio Splitske metropolije, obilježeno je na euro-mediteranskome prostoru nizom različitih procesa čiji se dugotrajni učinci osjećaju sve do danas. Razdoblje je to s jedne strane nastojanja obnove carske vlasti na Zapadu i usporodnoga dugotrajnog definiranja odnosa laičke i crkvene vlasti, okončanoga sklapanjem niza posebnih sporazuma, konkordata, između papinske kurije i europskih vladara, što je ujedno označilo i dosezanje određene razine zrelosti organizacije kako države tako i Crkve. Ti se procesi, na drugoj strani, odvijaju simultano i isprepletено sa složenim transformacijama odnosa čovjeka i njegova okruženja, odnosno s promjenama u načinu ekstrakcije

energije iz prirode, pa se tako mijenjaju kako tehnologija tako i organizacija toga kolektivnog ljudskog pothvata. Rezultati toga su jasno vidljivi te se manifestiraju poglavito u dugotrajnom, stalnom i stabilnom demografskom i gospodarskom rastu, čiju bitnu sastavnicu tvori oporavak gradova i njihova nova uloga u društvenome životu europskoga prostora.¹ Fokusira li se sada pogled iz ovakve vremenske ptičje perspektive na prostor istočno-jadranske obale i njezina dubljeg zaleđa, jasno će se zamijetiti sinkronicitet dijela ovdašnjih društvenih procesa s onima na širem euro-mediteranskome prostoru. Doba je to oblikovanja srednjovjekovnih država, usporedne izgradnje (ili, kako se to voljelo predstavljati na papinskoj kuriji, obnove stare) crkvene organizacije te ubrzanoga

bujanja gradskoga života, kojemu temelj predstavlja održavanje i širenje veza s istočnim Mediteranom, poglavito pak s njegovim najvećim središtem, Konstantinopolom.

Poznavanje društvenih prilika na istočnojadranskome prostoru u tom razdoblju bitno je međutim ograničeno raspoloživom količinom sačuvanih i poznatih suvremenih vrela. Iako je situacija sa sačuvanim vrelima nešto bolja za 11. i prvu polovinu 12. stoljeća, može se bez zazora ustvrditi kako to čime danas raspoložemo omogućuje tek generalni uvid u organizacijske oblike društvenoga života toga doba. To pak znači da smo danas u stanju raspoznati kroz tragove koje je ostavilo povijesno gibanje, očuvane u različitim formama, tek postojanje određenih političkih tvorbi ili institucionalne okvire vjerskoga djelovanja. Međutim, način funkcioniranja pojedinih bilo laičkih bilo crkvenih institucija, kakav je moguće ocrtati kroz podrobniju raščlambu određenih događaja, ostaje velikim dijelom izvan domašaja znanja modernoga povjesničara. Primjerice, suvremena vrela zasvjedočuju održavanje tijekom ovih triju i pol stoljeća cijeloga niza crkvenih sinoda dalmatinske/hrvatske Crkve. No ni u jednome slučaju ne raspoložemo pouzdanim vijestima o tomu tko je sve na njima sudjelovao, kako se u okviru sinoda radilo, o čemu se na njima raspravljalo i kako su se donosile odluke. Štoviše, osim u slučaju Splitskih crkvenih sabora iz 925. i 928. godine, ne poznajemo čak ni iole detaljnije odluke tih sinoda. U takvoj situaciji u kojoj rijetka vrela i sačuvani materijalni tragovi života daju tek naslutiti jednu posve izgublenu povijesnu stvarnost, nije bila rijetkost da moderna historiografija oprečnim tumačenjima šturih vijesti stvori još veću zabunu. Poglavito se to događalo u onim prigodama kada su povjesničari, potaknuti širom društvenom klimom, a to se u prvome redu odnosi na proces oblikovanja modernih nacija, u svoja razglabanja unosili kategorije i shvaćanja vremena u kojem su sami živjeli i djelovali. Posljedica je toga stvaranje slike povijesnih gibanja u kojoj se suprotstavljaju „svjetovi” Romana s jedne i Hrvata i/ili Slavena s druge strane (razmatranje geneze i reproduciranja te i takve slike sve do današnjih dana zahtijevalo bi zasebnu raspravu), s time u uskoj svezi precjenjuje se uloga Bizanta u zbivanjima na ovome prostoru,² ili se pak nekritički primjenjuje moderni pojam „države” u opisivanju i određivanju oblika pojedinih političkih tvorbi ranosrednjovjekovnoga svijeta.³

Polazeći dakle u razmatranju života Zadarske biskupije u ovome razdoblju iz ovako postavljenih okvira, valja u prvome redu naglasiti da je bilo kakvo razlaganje njezina položaja i razvoja u sklopu Splitske metropolije, od 9. stoljeća do trenutka uzdizanja na rang nadbiskupije, nemoguće razdvojiti od razmatranja širih suvremenih

društvenih i političkih prilika. Razloge tomu valja svakako tražiti u općem stanju Crkve toga doba, odnosno u onim činjenicama koje govore o njezinom društvenom položaju i ulozi. Crkva toga doba je, rečeno jednostavnim riječima, sve do vremena reformnih zahvata u drugoj polovini 11. stoljeća kao hijerarhijski ustrojena institucija stvarni dio državnoga aparata, odnosno crkvena je hijerarhija sastavni dio onodobne političke vlasti. Uz poziv tek na neka od važnijih djela iz goleme literature u kojoj se raspravljaju mnogi aspekti takva stanja,⁴ dostatno je za početak reproducirati misao engleske povjesničarke Mayke de Jong prema kojoj je (u 9. stoljeću, ali još i dugo nakon toga, sve dok se nisu počeli jasnije razaznavati učinci crkvene reforme druge polovine 11. stoljeća) „politička zajednica bila razumijevana kao *ecclesia*”, pa su onda u tome svijetu „ideološke granice korespondirale s onima korektne kršćanske prakse”.⁵ Na razini praktičnoga primjera izvrsno to ilustrira situacija kakvu za 805. godinu bilježe Franački *Anali* tvrdnjom da su tada interese „Dalmatinaca” na carskome dvoru zajednički zastupali zadarski *dux* Pavao i biskup Donat. Polazeći od te tvrdnje i ogledajući što se na širem prostoru zadarskoga okruženja događalo u prvim desetljećima 9. stoljeća, bit će lakše orisati s jedne strane ulogu Crkve u društvenome životu, a to će pak na drugoj strani omogućiti dublje i preciznije razumijevanje onoga što se događalo sa Zadarskom biskupijom u ova tri i pol stoljeća.

Fiksirajući, dakle, u pisanoj formi najvažnije događaje i trenutke u životu kraljevskoga, odnosno carskoga karolinškog dvora, autor franačkih *Anala* za 805. godinu, iz bogatoga i burnoga života na dvoru cara Karla Velikog, izdvaja dolazak poslanstva koje su tvorili dvojica mletačkih *duces* te Pavao *dux* i Donat *episcopus* Zadra.⁶ Vrijedi svakako posebice upozoriti da dvojicu Zadrana autor *Anala* predstavlja ni više ni manje nego kao poklisare „Dalmatinaca” (*legati Dalmatarum*). Moderni pak povjesničari sa svoje strane u dvojici mletačkih *duces* raspoznaju dužnosnike koji, kao predstavnici lokalne zajednice i uz visoku razinu autonomije, upravljaju u ime istočnorimskoga Cara regijom *Veneta* u vrijeme kada se (preciznije 811. godine) političko i administrativno središte toga prostora ustaljuje na lokaciji koju danas raspoznajemo kao grad Veneciju.⁷ No valja posebice naglasiti njihovo je značenje u očima današnjih autora u činjenici da oni zapravo predstavljaju predšasnike kasnijega mletačkog „dužda”, izbornoga vladara jedne od najmoćnijih političkih tvorbi srednjovjekovnoga Mediterana. S druge strane činjenica da se iz zadarskoga „dukata”, kakav je

postojao na početku 9. stoljeća nije razvilo ništa slično onomu mletačkom, bitno je umanjila i značenje zadarskoga *dux*a u očima modernih autora.⁸ Sve to valja imati na umu kada se danas raspravlja o tomu što se stvarno događalo početkom 9. stoljeća.

Vraćajući se tim stvarnim zbivanjima treba svakako poći od toga da je ono spomenuto četveročlano poslanstvo na Karlovu dvoru pregovaralo, a onda i dogovorilo buduću status krajeva koji su dotada priznavali vlast istočnorimskoga cara.⁹ Na ovome mjestu vrijedi dometnuti: režim je pod novom, karolinškom vlašću, tom prigodom definiran u ozračju obilježenom nezadovoljstvom Karlovih podanika u bliskoj Istri, pokrajini u kojoj je karolinška vlast uspostavljena nekih dvadesetak godina ranije. Tamo je, naime, nova vlast postavila i svoga povjerenika, također s titulom *dux*a, ali je njegovo ponašanje u međuvremenu izazvalo poprilično nezadovoljstvo lokalne elite.¹⁰ Teško pri tomu može biti ikakve dvojbe glede toga jesu li informacije o stanju u Istri i njime izazvanom nezadovoljstvu kolale i u mletačkim lagunama i uzduž istočnojadranske obale. Stoga bi upravo u takvim okolnostima vjerojatno trebalo tražiti razloge koji su Karla Velikog i njegov dvor nukali na to da u zimu 805/6., bar za prvo vrijeme, u mletačkim lagunama i na dalmatinskoj obali zadrže postojeće upravne strukture pod novom vrhovnom vlašću.

Međutim, status tih krajeva nije mogao biti riješen bez sudjelovanja istočnorimskoga cara. Ovaj je to dokazao poslavši svoju mornaricu u Jadran 806. godine, iz čega se izrodio dugotrajni sukob koji će potrajati godinama i biti rješavan produljenim pregovorima. U njima je važna uloga zapala i spomenutoga zadarskog biskupa Donata, a pregovori su okončani tek mirom sklopljenim u Aachenu 812. godine.¹¹ O Donatovoj misiji i stvarnoj ulozi ne postoji međutim pouzdano suvremeno vrelo, već o njoj opširnije i mnogo kasnije govori tek legenda o prijenosu moći Sv. Anastazije. U danas poznatoj verziji tekst te legende svakako nije stariji od druge polovine 12. stoljeća, ako nije nastao još kasnije, u vremenu nakon mletačko-križarskoga osvajanja Zadra 1202. godine. Tu se pak za zadarskoga biskupa veli da je, zajedno s mletačkim duždom Benenatom, putovao na relaciji od Aachena do Konstantinopola i zapravo bio posrednik u pregovorima dvaju careva.¹² S obzirom na to da je težište izlaganja autora legende na čudesima svetačkih moći s jedne te odnosima Zadra i Venecije s druge strane, to je i njegov opis dolaska tih moći u Zadar posve podređen stanovitim ideološkim shemama. Biskupova diplomatska misija u tome je izlaganju tek kontekst prijenosa svetačkih moći, a to se svakako najjasnije vidi u opisu pokušaja mletačkoga dužda da moći donesene iz Konstantinopo-

la odnese u Veneciju.¹³ Taj opis počiva na realnostima društvenoga života druge polovine 12. stoljeća i kasnijih vremena, odnosno ocrtava odnose u kojima su mletački duždevi već bili daleko moćniji od zadarskih nadbiskupa i njihovih sugrađana. Tako i karakterizacija Benenata (dužd se stvarno zvao *Beatus*), prema kojoj je on bio „razborit i vrlo moćan” (*vir prudens erat et praepotens*) zapravo opisuje idealni lik autoru suvremenoga mletačkog dužda, a ne stvarni lik brata dužda Obelerija kojega je ovaj uzeo za suvladara i koji je svoju političku karijeru, kako će se vidjeti, završio izgonom upravo u Zadar.

Bitno drugačiji pogled na stanje upravo u vrijeme kada su u Zadar prispjele moći Sv. Anastazije, a u čemu je i biskup Donat nedvojbeno igrao važnu ulogu, ocrtavaju sjećanja jednoga suvremenika koji se 813. godine, putujući u Konstantinopol, nešto dulje zadržao u tome gradu. Riječ je o Amalariju iz Metz, biskupu Trier, koji je te 813. godine sudjelovao u poslanstvu što je u Konstantinopol nosilo tekst mirovnoga ugovora dvaju careva, uglavljen prethodne godine u Aachenu. Svoga se boravka u Zadru i određenih stvari koje su mu se tamo dogodile Amalarije kasnije prisjećao u pismu opatu Samostana Sv. Dionizija, Hilduinu.¹⁴ Za ovu je prigodu svakako najvažnije iz tih njegovih sjećanja izdvojiti dvije stvari: franačko je poslanstvo bilo u Zadru počašćeno sudjelovanjem u svečanome liturgijskome slavlju na blagdan Sv. Petra i Pavla, a u tim je okolnostima biskup Trier vodio i neku vrst teološke rasprave sa svojim domaćinom, koga on naziva „nadbiskupom” (*archiepiscopus*). Činjenicu da on zadarskoga prelata, a najvjerojatnije se radi upravo o biskupu Donatu, časti takvom titulom, nije jednostavno interpretirati.¹⁵ Čini se ipak mogućim zaključiti kako Amalarije na ovome mjestu jednostavno reproducira „mentalnu sliku” koja se u njegov um utisnula za boravka u Zadru i kasnije u Konstantinopolu. Elemente te „mentalne slike” nije teško raspoznati: svečana liturgija u za ono doba grandioznoj gradskoj katedrali uklopljenoj u veliki episkopalni kompleks;¹⁶ (vjerojatno) impresivna slika grada koji nije doživio nikakva razaranja ili kontrakciju gradskoga prostora (što je bilo tipično za zapadnoeuropske gradove toga doba); konačno, ono što je čuo o zadarskome prelatu i njegovoj političkoj i diplomatskoj ulozi u suvremenim zbivanjima za svoga poslanstva (a o čemu, dakako, nije bilo prigode govoriti u sačuvanim Amalarijevim spisima). Sve je to pridavalo zadarskome crkvenom poglavaru značenje kojemu je, po životnome iskustvu trierskoga biskupa, odgovarala upravo titula nadbiskupa. Treba ovdje svakako upozoriti – ni Amalarijevo pismo, kao uostalom ni spisi drugoga franačkog teologa koji je u ovim krajevima boravio nekih tridesetak godina kasnije, Gottschalka, a koji je hrvatskoga kneza

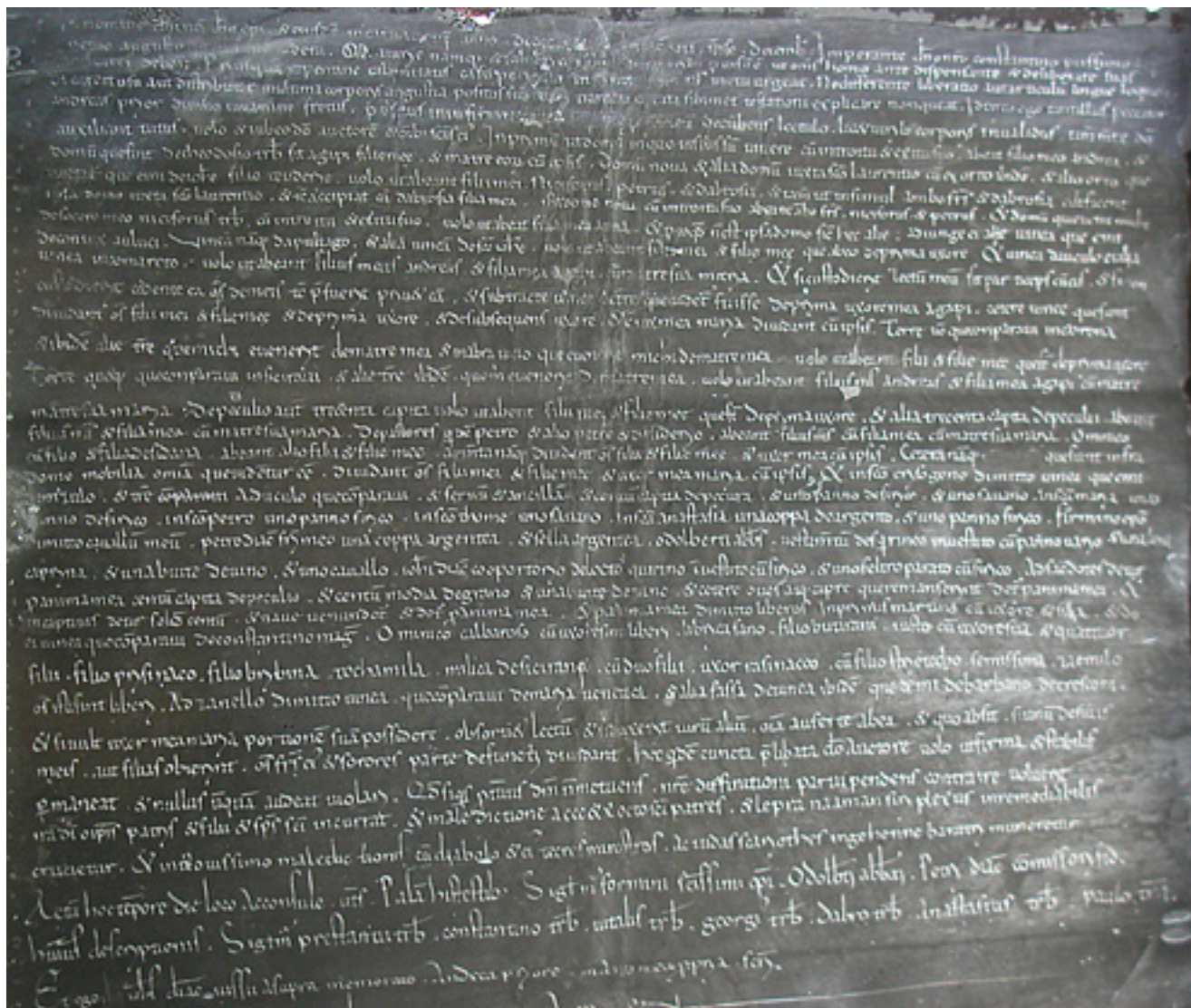
Trpimira počastio titulom „kralja” (*rex*),¹⁷ nisu predstavljali „službene” dokumente. Njihovi su tekstovi izrazito literarnih i na stanoviti način poučnih ambicija te su se temeljili na sjećanju i slikama – dojmovima, koje je u naknadnoj rekonstrukciji samo još trebalo dopuniti odgovarajućim titulama. Pri tomu, a to svakako valja posebice naglasiti, ni Amalarije ni Gottschalk svoja sjećanja i slike – dojmove nisu u kasnijim vremenima „osvježavali” učestalim kontaktima sa sredinama u kojima su u jednom trenutku svoga života boravili, ili pak dopunjavali vijestima o tim krajevima, što bi onda osvježilo memoriju i dalo preciznost njihovim izričajima.

Svemu ovomu što je do sada rečeno, a što otkrivaju suvremena pisana vrela, koja međutim o Zadru i zbivanjima oko njega u prvim desetljećima 9. stoljeća govore tek usputno i s fokusom na druge stvari, može se pridodati i jedan važan materijalni ostatak toga doba. Riječ je o crkvi Sv. Donata (izvorno Sv. Trojstva), crkvenoj gradnji izuzetnih dimenzija za doba u kojemu je podignuta – krajem 8. i početkom 9. stoljeća.¹⁸ Iako je o „rotondi Sv. Trojstva” do danas napisano mnogo toga, može se reći kako ta crkva ipak spada u skupinu „spomenika nepotpune biografije”.¹⁹ U razmatranju okolnosti njezina postanka valja svakako krenuti od konstatacije da se radi o jednom od najvećih objekata podignutih na istočnoj obali Jadrana i njezinu zaleđu u ovo doba, i svakako najvišem, što sve govori „o važnosti projekta po kojem je nastala i snazi investicije kojom je podignuta”.²⁰ Crkva je inače građena u dvije susljedne faze – prvo je, vjerojatno u drugoj polovini 8. stoljeća, podignuta jednostavnija centralna građevina, no izgleda da njezin projektant i graditelji i nisu bili previše vješti u svome poslu, pa je, po svemu sudeći, zbog konstruktivnih problema postojala akutna opasnost od njezina rušenja.²¹ Objekt je dakle naknadno, na samome početku 9. stoljeća, saniran, ali na vrlo specifičan način – dograđen je u visinu kako bi se u tom dograđenom dijelu napravila galerija, ali je dobio i sklop prigradnji koje su ga praktično obgrlile i učvrstile te ga povezale sa susjednim rezidencijalnim objektom, današnjom nadbiskupskom palačom.

Taj je zahvat ipak bio daleko od jednostavne sanacije jer je proveden vrlo smišljeno i ciljano, kako bi se crkvi dao posve novi nutarnji izgled, očito prispodobljen posve novoj funkciji. Tako nastala kompleksna rotunda postala je, naime, crkva posebnoga tipa, građevina namijenjena posebnom liturgijskome slavlju, onome u kojemu su sudjelovali carevi i njihovi namjesnici, poput crkava Sv. Sergija i Bakha u Konstantinopolu, Palatinske kapele Karla Velikog u Aachenu ili crkve San Vitale u Raveni.²² Ovdje će biti dostatno naglasiti samo dvije stvari: novoizgrađena galerija, *katekumenon* ili *matronej*, tipološki u

stvari predstavlja mjesto „za izdvojene lože i oratorije crkvenih ili svjetovnih dostojanstvenika. S takvog je mjesta vladar, ili njegov namjesnik, kako nam to opisuje Konstantin Porfirogenet u *De ceremoniis*, pratio liturgiju i tu od biskupa, koji bi se popeo do njega, primao pričest”;²³ uz to je podignuta i „slavolučna stijena pred svetištem, riješena kao *tribelon*”, koja je zapravo imala ceremonijalnu funkciju i uobičajeno se podizala „na mjestu složenih ceremonijalnih događanja”, a kao učestalo korišten u bizantskoj arhitekturi, taj je element dospio „i na prestižne primjere karolinškoga i otonskoga sakralnog graditeljstva”.²⁴ K tomu, valja pripomenuti i sljedeće: „Mramorni relikvijar iz 9. stoljeća u katedrali u kojemu se čuva pepeo Sv. Anastazije, obilježen je natpisom i zazivom Sv. Trojstva što upućuje na mogućnost da je izvorno bio namijenjen možda ovoj rotondi”.²⁵ Sve ovo ocrtava izvorne namjere graditelja koje se pak teško mogu podvesti pod zamisao o „biskupskom oratoriju”. I ne samo to – teško je zamisliti kao projektanta objekta, obilježenoga ovakvim arhitektonskim elementima s precizno ciljanim ceremonijalnim funkcijama, nekoga iz domaće, zadarske sredine. Zaključak prema kojemu projekt pregradnje izvorne rotunde nije djelo domaćega majstora jasno se potvrđuje poglavito postojanjem „tajne” prostorije (*eukterij*) u sjevernoj bočnoj apsidi, namijenjene čuvanju crkvenih dragocjenosti, a otkrivene tek u istraživanjima 1956./57. godine.²⁶ Iskustvo domaćih graditelja, ocrtano danas poznatim i istraženim objektima ovoga doba, nije poznavalo takve prostorije, a k tomu se treba prisjetiti i činjenice da su projektant i graditelji prvotnoga objekta, a oni su posve izvjesno bili domaći ljudi, svoj posao obavili tako da je vjerojatno postojala opasnost od urušavanja crkve.

Tko je dakle i u kojima okolnostima u Zadru početkom 9. stoljeća trebao, ali si i mogao priuštiti, posebnoga projektanta, s preciznim znanjem o funkcionalnom oblikovanju prostora u službi veličanja carskoga autoriteta? Pri tomu je taj projektant trebao biti još i dovoljno sposoban za takve svrhe prispodobiti već postojeću građevinu u okviru episkopalnoga kompleksa. Odgovor na tako formulirano pitanje mora biti uklopljen u cjeloviti narativ koji pruža zaokruženu sliku zbivanja na jadranskome prostoru početkom 9. stoljeća. Riječ je o jednome od onih prijelomnih povijesnih razdoblja u kojima se rekonstruira ukupna društvena i politička stvarnost sukladno novouspostavljenim odnosima moći. U ovome konkretnom slučaju novi su odnosi uspostavljeni između dva središta još uvijek (teorijski) istoga Rimskog Carstva – onoga starog i tradicionalnog u Konstantinopolu i novoga, iznikloga na preplitanju rimskih i barbarskih tradicija u Aachenu. Sukob je izbio kada je nova sila, koju je simbolizirao zapadnorimski car Karlo Veliki, pokušala uspostaviti punu kon-

1. Fotografiska ploča sa snimkom prijepisa oporuke priora Andrije, 13. stoljeće (provenijencija nepoznata)
 Photographic plate showing the transcript of Prior Andrija's last will, 13th century (unknown provenance)

trolu nad Jadranom stavljajući pod svoju vlast venetske lagune i dalmatinske gradove. U odgovoru na ta nastojanja kratkim i učinkovitim pohodom mornarice istočnoga cara uspostavljen je odnos snaga koji će konačno, kako je već rečeno, biti sankcioniran odredbama mirovnoga sporazuma sklopljenog u Aachenu.

Na ovoj se točki pogled mora vratiti unatrag te ustvrditi kako je, vjerojatno još od sredine 8. stoljeća, pa sve do ovoga vremena, Dalmacijom upravljao *dux* koji je rezidirao u Zadru. Svojedobno je J. Ferluga čvrsto zanijskao takvu mogućnost, obrazlažući takav stav tvrdnjom da bi postojanje *dux*a moralo ostaviti bilo kakve tragove u sačuvanim „pisanim izvorima, ili na nekom pečatu”.²⁷ I doista, nekih tridesetak godina nakon pojave srpske (i desetak nakon pojave talijanske) verzije Ferlugina djela

objavljen je upravo primjerak otiska pečata zadarskoga *dux*a Eutimija (teško je reći je li riječ o prethodniku onoga Pavla koji je išao na Karlov dvor ili o njegovu nasljedniku), koji se čuva u velikoj kolekciji takvih otisaka u američkom bizantološkom središtu Dumbarton Oaks.²⁸ Taj pečat jasno potvrđuje da je autor franačkih dvorskih *Anala* precizno reproducirao titulu dužnosnika koji je u zimu 805./6. posjetio Karlov dvor u Diedenhofenu, kao što je uostalom istom prigodom precizno reproducirao i titulu mletačkih „duždeva”. Kao i *duces* u drugim zapadnim perifernim provincijama koje su ostale pod kontrolom Istočnoga Carstva, poput Veneta ili Kalabrije, zadarski je *dux* raspolagao najvišim vojničkim i civilnim ovlastima na svome području. Prema onomu što se danas zna, on je ujedno reprezentirao volju lokalne vojne

i posjedničke elite koja ga je sada, za razliku od pozno-rimskoga razdoblja kada ga je postavljao car svečanim reskriptom, i izabirala. Pri tome izboru važnu su ulogu igrali i crkveni prvaci provincije, a u najvećem broju slučajeva (u udaljenim perifernim provincijama) položaj se nastojalo pretvoriti u nasljedni privilegij. Potvrda se tomu tražila i dobivala kroz putovanja na carski dvor u Konstantinopol, što se za Eutimija (ako već nije bio i poslan iz Konstantinopola, što se ne može isključiti) može naslutiti kako iz njegove dvorske titule tako i samoga posjedovanja pečata.²⁹ No, izdvojeni je i zasebni život provincija na periferiji bez čvrstoga kontakta s carskom prijestolnicom vodio u oblikovanje i susljedno učvršćivanje lokalnih posebnosti i navika autonomije.³⁰

Takva se samostalnost lokalnih dužnosnika mogla razvijati u dva pravca – ili je s vremenom središnja vlast nalazila načina ponovno uspostaviti čvršću kontrolu nad prilikama u provinciji ili su okviri samostalnosti šireni sve dok vlast ne bi postala posve autonomna, kao što se primjerice dogodilo s mletačkim duždovima. U konkretnom slučaju istočnjadranske obale i venetskih laguna jasno se međutim razabire kako je početkom 9. stoljeća doista izgledalo da je središnja vlast pronašla način obnoviti autoritet u udaljenoj provinciji. Pomorska ekspedicija usmjerena na odbijanje franačkih nastojanja za teritorijalnim širenjem te susljedni mirovni pregovori učvrstili su carski autoritet, a u tome su sklopu slijedili i drugi potezi koji su trebali učvrstiti novouspostavljeno stanje. U prvome se redu to odnosi na transformaciju upravnoga sustava, ostvarenu kroz izdizanje ranga carskoga zastupnika u udaljenoj provinciji – dotadašnjega *duxa* zamijenio je, čini se upravo u ovo vrijeme, *archon* („arhont”) kao izravni zastupnik carske vlasti, što se može zaključiti temeljem ostataka njegovih olovnih pečata.³¹ Uz to se jasno izdvaja i postupak slanja svetačkih moći u provincijska središta, odnosno već spominjani dolazak moći Sv. Anastazije u Zadar (vjerojatno istodobno) slanje moći Sv. Teodora u Veneciju i Sv. Tripuna u Kotor.³² Svetačke su moći predstavljale važno „oružje” u suvremenim političkim i diplomatskim odnosima, pa je takvim darivanjem, po onodobnim shvaćanjima, uspostavljan i iskazivan odnos nadmoći onoga tko poklanja nad onime tko poklon prima. Istodobno se odabirom svetaca ocrtavalo i shvaćanja o rangu i široj funkciji naselja kojemu je poklon upućen, pa ovdje samo valja upozoriti da je u tako postavljenim okvirima slanje moći najvažnije svetece Ilirika, Sv. Anastazije, u Zadar imalo posve drugo značenje od slanja moći Sv. Teodora, zaštitnika graničara, u mletačke lagune. Takva je raspodjela svetačkih moći, zajedno s izgradnjom reprezentativnoga hrama Sv. Trojstva, jasno ocrtavala na koji se način na carskome dvoru u Konstantinopolu vidjelo buduću ulogu Zadra i mletačkih laguna – Zadar je očito

trebao postati provincijska metropola i sjedište carskoga namjesnika, dok je lagunama trebala pripasti uloga predstraže prema posjedima zapadnoga cara i mjesta kontrolirane razmjene (*emporium*).³³ Ovakvo razlaganje potvrđuje i činjenica da su početkom 9. stoljeća u dva navrata neposlušni svrgnuti mletački duždevi bili konfirirani upravo u Zadru,³⁴ gdje su očito mogli biti pod punim nadzorom carskoga upravitelja provincije, novouspostavljenoga „arhonta”. U tome se kontekstu može zamisliti i (nikad ostvarena) zamisao o tomu kako će zadarski biskup postati crkveni poglavar provincije, čega se, kao elementa razgovora koje je vodio u Zadru i Konstantinopolu, već spominjani Amalarije doista mogao prisjećati označujući zadarskoga prelata titulom nadbiskupa.

Zbivanja sa samoga početka 9. stoljeća, osim što ilustriraju mjesto i stvarnu ulogu Crkve, ili posve precizno vrhova njezine hijerarhije, u suvremenom društvu, po svojim će dugotrajnim posljedicama bitno odrediti sudbinu Zadarske biskupije. Naime, sukladno odredbama mira sklopljenog u Aachenu 812. godine, kojim je na razini dvaju carskih vlasti okončan spomenuti sukob, gradovi su na istočnoj obali Jadrana ostali pod vlašću istočnorimskoga cara, dok je njihovo kopneno zaleđe pripalo carstvu Karla Velikog. Mirom su u općem orisu regulirani odnosi dvaju carstava, no to nije značilo da će na lokalnim razinama stvari izgledati onako jednostavno kako su to predviđale odredbe oko kojih su se sporazumjela dva carska poslanstva. Tako vrela tijekom prve polovine 9. stoljeća u dva navrata, u drugoj polovini drugoga desetljeća i sredinom petoga desetljeća, zasnjeđuju prijepore i sukobe oko stvarnoga razgraničenja. Pri tomu su takvi sukobi eskalirali do točke u kojoj se tražila intervencija središnjih carskih vlasti, kako se to zbilo oko 817. godine,³⁵ ili su se, kako to zorno posvjedočuje posredno autobiografsko izvješće saksonskoga teologa Gottschalka koji govori o ratu što ga je hrvatski vladar vodio „protiv naroda Grka”,³⁶ znali pretvoriti i u prave, doduše lokalne ratove. Gottschalkovo se pripovijedanje inače u hrvatskoj historiografiji uobičajeno, od Katića do najnovijih radova, prostorno smješta u okolicu Splita i Trogira, sukladno logici po kojoj je upravo taj prostor igrao ključnu ulogu u razvoju prve političke organizacije na hrvatskom prostoru.³⁷ Čini se, međutim, da bi i „rat” i *villu* u kojoj je boravio saksonski teolog ipak trebalo smjestiti na zadarsko područje, odnosno širi prostor gradskoga zaleđa, pa bi onda ta *villa* bila objekt kakav je primjerice onaj arheološki istražen u selu Lepuri kod Benkovca.³⁸ Pri tomu se više no uvjerljivom čini pretpostavka kako je „kamen smutnje” i u primjeni odredbi

Aachenskoga mira, ali i u kasnijim sukobima koji su se navodjevali na te prijepore, bio status Nina, jedinoga grada na istočnoj obali Jadrana koji nije bio vraćen pod okrilje carske vlasti iz Konstantinopola.

Bilo kako bilo, u strukturalnome smislu ovdje su se, na istočnojadranskoj obali, pod okriljem dviju carskih vlasti u izravnome sukobu našli s jedne strane vladar nastajuće hrvatske države, kneževine, i s druge strane gradske zajednice nejednake snage i stvarnih mogućnosti. Dok je naime Zadar, oslonjen na nešto širi kopneni pojas oko grada i susjedni otočni arhipelag, mogao funkcionirati na razini samoodrživosti te je doista bio u stanju učinkovito parirati narastajućoj snazi hrvatskoga kneza, Split i Trogir, s mnogo manjim brojem stanovnika i bez oslonca na šire okruženje, nisu mogli pružiti dugotrajniji otpor pritisku. Rezultat takva razvoja na kraju 9. stoljeća vjerno zrcali slika što ju ocrtava isprava pripisana hrvatskome knezu Muncimiru. U njoj se naime govori o tomu kako knez 892. godine dolazi u Split i na oltar tamošnje katedrale polaže presudu kojom je spor između splitskoga nadbiskupa i ninskoga biskupa riješio u korist onoga prvog.³⁹ Izravna posljedica takva razvoja jest artikuliranje crkvenoga ustroja provedeno na Splitskim sinodima 925. i 928. godine, kada je jurisdikcija splitskoga nadbiskupa protegnuta na cijelo Hrvatsko Kraljevstvo.⁴⁰ Iako se kao lajtmotiv cijeloga postupka uređenja crkvenih prilika provlači ideja o uspostavi starih formi organizacije, pa se to izrijeком ponavlja i pri određivanju dijeceze zadarskoga biskupa, kao i ostalih biskupija,⁴¹ posve je jasno da je riječ o stanju uspostavljenom u ne tako davnoj prošlosti. Nije ovdje ni mjesto ni vrijeme za razmatranje načina na koji je hrvatski vladar, postupno podlažući svojoj vlasti Split i Trogir pregovaranjem, dijeljenjem poklona, ali i prijetnjom, pa i uporabom sile, u vremenu nešto duljem od jednoga stoljeća stavio pod nadzor i splitskoga premeta. Činjenica da to nije mogao uraditi i sa zadarskim biskupom dovela je do toga da je ovaj tijekom istoga tog vremena praktično izgubio golemi dio svoje dijeceze, pri čemu se način postupanja danas može dosta jasno razabrati kroz rezultate arheoloških istraživanja:⁴² stare kršćanske objekte u dubini Ravnih kotara, aktivne još u 7. i 8. stoljeću, kada su nedvojbeno bili pod jurisdikcijom zadarskoga biskupa, nakon što su početkom 9. stoljeća dospjeli pod vlast hrvatskoga vladara zaposjedali su sada franački misionari, potom ih pregrađivali i dograđivali sukladno svojim potrebama, da bi onda konačno bili podređeni jurisdikciji misionarskoga biskupa sa sjelom u Ninu. Odluke dvaju Splitskih sinoda, sukladno široko rasprostranjenoj praksi u onodobnoj Europi, konačno konzerviraju za sljedeća stoljeća upravo stanje koje reproducira političke okvire.⁴³ Na taj je način zadarskom biskupu na upravu ostavljeno praktično samo ono što je u tome trenutku bilo

pod nadzorom gradskih vlasti, a to su sučelni otočni arhipelag te kopneni teritorij do crte Grusi – Murvica – Zemunik, što će stoljećima unaprijed ostati granice Zadarske (nad)biskupije.⁴⁴ Jedinu promjenu u tome smislu donijet će mletačko zaposjedanje i rušenje Biograda u prvoj četvrti 12. stoljeća, nakon čega će onaj dio biogradske dijeceze koji je dospio pod vlast zadarskoga kneza i mletačkoga dužda biti pripojen Zadarskoj biskupiji.

Politička realnost kao osnovica crkvene organizacije koja se može razabrati iz ovih iskidanih i fragmentarnih „sličica” bila je, na jednoj strani, (pre)oblikovanje *provinciae Jadertinae*, kao autonomnoga političkog subjekta koji priznaje vrhovnu vlast cara u Konstantinopolu. Statusno će ta politička tvorba biti dva stoljeća realno u istom položaju kao i suvremena *provincia Veneciarum*. Sličnost u kolokvijalnom nazivlju⁴⁵ nikako nije rezultat slučajnosti – kako upozorava Michael Richter iznoseći rezultate istraživanja transformacija srednjovjekovnoga latiniteta, upravo u ovo vrijeme se mijenja semantičko polje staroga pojma *civitas*, ono koje se primjerice razabire u aktima Splitskih sinoda iz 925. i 928. godine. Richter naime pokazuje kako pojam *civitas* počinje označavati utvrđeno naselje, ozidani grad, a teritorijalni distrikt toga naselja, koji je ranije također označavan upravo pojmom *civitas*, sada se počinje nazivati *provincia*.⁴⁶ Nutarnji se život te oblasti, u kojoj vrela jasno razdvajaju grad i okolni teritorij, temeljio na kontinuitetu tradicija kasnoantičkoga svijeta te su iz takvih okvira proizlazile i znatne sličnosti s nutarnjim razvojem *provinciae Venetiarum*, kao što je primjerice uloga tribuna u društvenom životu.⁴⁷ No za razliku od mletačkih laguna, odnosno Venecije nakon 811. godine, u „zadarskoj provinciji” se relativno rano oblikovala vladajuća „dinastija” koja uspijeva praktično u svojim rukama održati punu vlast skoro dva stoljeća (ako ne i dulje, što će zbog nedostatka uvida u stanje tijekom 9. stoljeća ostati trajna zagonetka).⁴⁸ Iako hrvatska historiografija nije do kraja prepoznala tu vladajuću „dinastiju” pa se govori samo o „Madijevcima” u 11. stoljeću,⁴⁹ čini se opravdanim posvetiti njezinoj povijesti nekoliko riječi s obzirom na činjenicu da se upravo iz toga kruga regrutirao i najveći dio prvaka crkvenoga života. Obrise povijesti s vremenom sve šire rodovske zajednice danas je vrlo teško razaznati iz škratih navoda rijetkih sačuvanih dokumenata, koje se (bez valjana razloga) znalo još i proglašavati kasnijim krivotvorinama. Metodološki obrazac koji u tome pravcu može poslužiti i dati dobre rezultate razradili su sredinom 20. stoljeća, radeći na donekle sličnom, ali ipak znatno bogatijem materijalu ranosrednjovjekovnih vrela, njemački povjesničari pod vodstvom Gerda Tellenbacha. Takav se postupak, pojednostavljeno, svodi na uočavanje, u sačuvanim dokumentima koji se

odnose na određeno ograničeno područje, obrasca ponavljanja istih osobnih imena u krugu ljudi u kojem su se prenosile/nasljeđivale časti i službe, a čiji su posjedi grupirani na istim lokalitetima.⁵⁰

U našem slučaju početnu poziciju definira sačuvana oporuka priora Andrije iz 918. godine,⁵¹ u kojoj se uz priora spominju još njegove dvije žene i otac jedne od njih, a onda i priorov brat te šestero djece, dvije kćeri i četiri sina. Iako se radi o ukupno jedanaest osoba, oni dijele svega sedam imena, ili drugačije rečeno, čak se četiri imena reproduciraju iz generacije u generaciju. Tako je priorov sin iz drugoga braka dobio očevo ime – Andrija, dok je kći iz toga braka dobila ime priorove prve žene – Agapa. Od četvoro djece iz prvoga braka jedan je sin dobio ime po djedu, majčinu ocu (također tribunu) Nikiforu, a drugi po stricu (eventualno drugom djedu, očevom ocu) Petru, đakonu zadarske Crkve.⁵² Sva će se ta imena ponoviti u sačuvanim dokumentima bar još jednom prigodom u 10. stoljeću, dok od ostala tri imena navedena u oporuci priora Andrije svakako valja zapamtiti ime kćeri iz prvoga braka Dobroša (*Dobrosia*). K tomu, valja zapamtiti i imena tribuna koji su svjedočili o vjerodostojnosti oporuke, i to Prestancija i Dabre. Iako iz sljedećih sedamdesetak godina nema sačuvanih zadarskih dokumenata, kontinuitet vladajuće „dinastije” nije teško razabrati iz prve sljedeće sačuvane isprave, one iz 986. godine, koja je inače nastala u trenutku obnove redovničke zajednice u Samostanu Sv. Krševana.⁵³ Tome je svečanome činu svjedočilo čak deset zadarskih tribuna navedenih u popisu na kraju dokumenta, a koje se prema njihovim imenima može podijeliti u tri skupine, od kojih onu ovdje zanimljivu tvore tribuni i braća Majo i Dabro, sinovi Črneke (*Cernecha*), potom tribun Nikifor (tako su se, prisjetimo se, zvali tast i sin priora Andrije) te konačno Petar (tako su se zvali brat i sin priora Andrije), tast tadašnjega priora Maja (riječ je dakle o obrascu prenošenja imena i nasljeđivanja tribunske časti). U dokumentu se i izrijekom spominju nasljednici priora Andrije kao skupina koja je, zajedno s nasljednicima *domnusa* Fuskula, konzultirana kod obnove samostanske zajednice. Da tu spadaju posve sigurno tribuni Majo i Dabro jasno potvrđuje oporuka Agape, kćeri tribuna Dabre, sastavljena trinaest godina kasnije, 999. godine.⁵⁴ Dabrina kći (treba svakako naglasiti da tribunovo ime predstavlja mušku verziju imena jedne od kćeri priora Andrije iz prvoga braka, one koja se zvala Dobroša – *Dobrosia*, odnosno da reproducira ime tribuna i svjedoka oporuke iz 918. godine) ne samo da se zvala Agapa (sjetimo se, to su ime nosile prva žena i kćer iz drugoga braka priora Andrije), nego je oporučno raspolagala i „zemljišnim česticama” (*portiones de terras*) u Diklu, lokalitetu na kojem je i prior Andrija imao vinograde i ostavio ih djeci iz svoga drugog

braka, Andriji i Agapi! U vrijeme sastavljanja Agapine oporuke gradski je prior bio njezin stric, već spominjani Majo (II.),⁵⁵ dok će drugi njezin stric, Prestancije (tako se zvao još jedan od tribuna i svjedoka oporuke priora Andrije), vrlo brzo postati biskup.⁵⁶ Konačno valja upozoriti da se 999. godine među potpisanim svjedocima Agapine oporuke (vjerojatno kao zainteresirani srodnik) nalazi i svećenik Andrija te dodati da je biskupa Prestancija na tome položaju naslijedio upravo biskup Andrija (I.)!⁵⁷ Prior Majo (II.) imao je najmanje dva sina, Grgura i Dobronju, od kojih ga je onaj prvi naslijedio na priorskoj časti, a ime njihova djeda Črneke (*Cerneca*) nosi jedan od tribuna spomenutih u dokumentu iz 1036. godine, kada se spominje i Grgur, sin biskupov (vjerojatno Prestancijev).⁵⁸ Zaustavimo li daljnju rekonstrukciju zadarske vladajuće „dinastije” na ovome mjestu, neće biti teško uočiti obrazac ponavljanja ograničenoga fonda osobnih imena u krugu zadarskih priora i tribuna, ali i biskupa, đakona i svećenika – Andrija, Petar, Prestancije, Dabro (s izvedenicom Dobronja), Nikifor, Črneka, Majo, Grgur i Agapa. Taj obrazac dobiva osobito na težini činjenicom da Agapa, kći tribuna Dabre, 999. godine raspolaže istim onim posjedima koje je još 918. godine prior Andrija ostavio svojoj kćeri Agapi. S obzirom na činjenicu da vlast potomaka priora Andrije traje preko dva stoljeća, a njihovo genealoško stablo nije moguće posve precizno izraditi te samim time nije moguće precizno utvrditi kako su se i na koji način iz generacije u generaciju prenosile vlast (kako ona svjetovna, tako i ona crkvena) i časti, čini se opravdanim govoriti zapravo o vladajućoj široj rodbinskoj zajednici.⁵⁹ Memorija, pa onda susljedno i identitet te zajednice, kojoj je pripisivan posebni društveni status (*nobiles*),⁶⁰ vezivali su se očito na priora Andriju, a središnje mjesto čuvanja te memorije bio je upravo Samostan Sv. Krševana, gdje se Andrijina oporuka čuvala i u kasnijim vremenima prepisivala.⁶¹

U uskoj svezi s ovim razmatranjima valja posebice naglasiti da (pouzdana) lista zadarskih biskupa 11. stoljeća, za koje se s koliko toliko sigurnosti može utvrditi da su doista sjedili na biskupskoj stolici,⁶² donosi čak trojicu onih koji nose ime Andrija, po jednoga Prestancija, Dobronju i Grgura (fond imena zajednice potomaka priora Andrije), potom Stjepana, koji je također nedvojbeno pripadao istoj zajednici, i konačno Bazilija čiji pontifikat pada na sami kraj 10. i početak 11. stoljeća. Tako bi pročišćeni i pouzdani popis gradskih biskupa 11. stoljeća izgledao ovako:

- Bazilije (kraj 10. i sami početak 11. stoljeća);
- Prestancije (brat i suvremenik priora Maja II. – 20-te godine 11. stoljeća);
- Andrija I. (prvi put spomenut 1028., a posljednji put 1036. godine);
- Petar (spomenut oko 1044. godine);

Andrija II. (spominje se između 1056. i 1066. godine);
 Stjepan (spominje se između 1066. i 1089. godine);
 Dobronja (spominje se kao biskup samo 1072. godine);
 Andrija III. (postaje biskupom 1089. godine);
 Grgur (postaje biskup prije 1105. godine).

Sada već više no uvjerljiva pretpostavka da su svi zadarski biskupi 11. stoljeća, nakon Bazilija, dolazili iz vladajuće šire rodbinske zajednice potomaka priora Andrije posve je sukladna suvremenom stanju i prilikama na širem europskom prostoru. No od sredine 11. stoljeća i zamaha reformnoga pokreta upravo će se ovakve situacije, u kojima se na visoke crkvene položaje dolazilo zahvaljujući svjetovnoj moći, početi tretirati kao „simonija“, ali su takva nova shvaćanja tek postupno dobivala na društvenoj snazi. O tome na koji način i s kakvim poteškoćama su se takve ideje etablirale jasno govori primjer Sv. Romualda, utemeljitelja reda kamaldoljana, za kojega se, prema onome što je zabilježeno u njegovu *Životu* što ga je napisao njegov učenik Petar Damiani, može reći da je bio među prvima koji su počeli širiti takve ideje. Naime, Damiani veli: „Između ostalih posebice je žestoko grdio svjetovne svećenike koji su zaređeni podrškom svjetovne moći (*per pecuniam ordinati*) te ih je, ukoliko sami od sebe ne bi napustili svoj položaj, proglašavao hereticima. Ovi pak čuvši takvu novinu krenuli su ga ubiti. Takvi su običaji, naime, bili rašireni pa do Romualdova vremena jedva je tko u (ravenskoj) provinciji znao da je grijeh simonije hereza. On im je (kad su se svećenici pobunili) rekao ‘Donesite mi kanonske knjige, pa na vašim stranicama potvrdite je li ono što govorim istina’. Kad su ih (kanonske knjige – op. M.A.) pažljivo pregledali spoznali su prekršaj i oplakivali grješku ... Utjecao mu se poradi pokajanja i nemali broj biskupa, koji su prisvojili svete stolice kroz herezu simonije”.⁶³

Takvo dvostoljetno vladanje potomaka priora Andrije nije teklo glatko, niti je pak sad već široka rodbinska zajednica bila oslobođena nutarnjih trzavica, prijepora, pa čak i dubokih sporova koji su vodili do fizičkih sukoba. Bit će dostatno ovdje navesti tek dva primjera: onaj priora Grubine iz sredine 11. stoljeća, koji je izgradio crkvu Sv. Ivana na Tilagu, potom je poklonio Samostanu Sv. Krševana (koji se može smatrati zadužbinom zajednica potomaka priora Andrije i *domnusa* Fuskula, pri čemu o ovoj drugoj zasad ne znamo gotovo ništa), a onda se predomislio i pokušao crkvu ponovno prisvojiti u čemu mu je podršku pružio i biskup Stjepan (može se tek pretpostaviti kako je ovakav postupak spram rodovske zadužbine morao podijeliti zajednicu, ako već nije bio i izazvan postojećim i ranijim prijeporima unutar nje);⁶⁴ još jasnije o sukobima unutar zajednice govori činjenica da je muž Cike, unuke priora Maja (II.) i utemeljiteljice ženskoga

Samostana Sv. Marije, bio u nepoznatim okolnostima ubijen, odnosno da su i Cika i njezina kćer Vekenega vodile sa svojom rodbinom dugotrajne sudbene sporove (na strani suprotnoj Ciki našao se i njezin brat, biskup Stjepan), koje je onda pravorijekom rješavao metropolit Hrvatskoga Kraljevstva, splitski nadbiskup Lovro.⁶⁵

Bilo kako bilo, dinastička je vlast potomaka priora Andrije doživjela vrhunac u drugoj četvrtini 11. stoljeća, u vrijeme priora Grgura i njegova brata Dobronje. Ovdje nije ni mjesto ni vrijeme za detaljnu raščlambu svega što je vezano uz njihovo djelovanje te će za ovu prigodu biti dostatno tek istaknuti kako je Dobronja nekoliko puta odlazio u Konstantinopol, kao što se to uostalom radilo i stoljećima ranije. Od tamo se vraćao s bogatim poklonima i titulama koje su trebale učvrstiti vlast i autoritet oblikovan u prethodnim stoljećima, što je bilo važno poglavito u trenutku duboke nutarnje krize koja je u to doba zahvatila Veneciju,⁶⁶ čiji je *dux* još 1000. godine pokušao uspostaviti prevlast i nad „zadarskom provincijom”. Uglavnom, čini se da je pri posljednjem odlasku u Konstantinopol brat zadarskoga priora zatekao tamo novoga cara i drugačije odnose na carskome dvoru te je pao u nemilost. Kako se to odrazilo na prilike u samome Zadru još uvijek nije jasno, no vlast i moć potomaka priora Andrije ubrzo nakon toga neće više biti onakve kakve su bile do tada, a grad i cijela *provincia* dospjet će uskoro u nepoznatim okolnostima pod vrhovnu vlast hrvatskih kraljeva.⁶⁷

O tomu što je za grad i odnose u njemu značila uspostava vrhovne vlasti hrvatskoga vladara teško je bilo što sigurnije reći u nedostatku valjane dokumentacije te se o tomu može suditi, čini se, samo temeljem znatno kasnijega obećanja hrvatskoga bana Kledina, odnosno jednoga ne do kraja jasnoga primjera zabilježenoga 1089. godine. Iz tih nesigurnih indicija može se tek zaključiti da je nakon priznavanja kraljeve vlasti, bar što se tiče Zadra, uređeno plaćanje posebnoga tributa, a onda i uspostavljena praksa po kojoj su djeca istaknutih građana odlazila na kraljevski dvor kao taoci. Ovaj drugi zaključak polazi od činjenice da se među svjedocima isprave kralja Stjepana II. iz 1089. godine (sačuvane samo u talijanskome prijevodu) navodi, bez ikakve titule ili zvanja, i *Dobroslavogliolo di Gorbina*.⁶⁸ Pri tomu se realno može pretpostaviti da je Dobroslavov otac *Gorbina* (Grubina) istovjetan s *Gorbinom*, zadarskim priorom poznatim iz dokumenta nastalih 1056. i 1064/5. godine.⁶⁹ Dobroslavov pak dolazak na kraljevski dvor (a onda i njegov eventualni ostanak) mogu se dovesti u svezu s nedatiranim obećanjem koje je Zadranima dao prvi poznati hrvatski ban kralja Kolomana i ujedno prvi knez Zadra nakon prihvaćanja Kolomanova vrhovništva 1105. godine, Kledin. On

se naime odrekao običaja uzimanja talaca, koji je vrijedio još za posljednjega hrvatskog kralja Stjepana II. te je od onodobnoga režima odnosa zadržao samo tribut koji se plaćao kralju.⁷⁰ U potrazi pak za objašnjenjem kako je došlo do toga da grad prizna vrhovnu vlast hrvatskoga vladara zasad se kao najuvjerljivije tumačenje ukazuje ono koje pogled usmjerava na nutarnje suprotnosti vladajućih gradskih struktura, naime na prijepore i sukobe unutar vladajuće rodovske zajednice koji su, kako je već rečeno, znali dovesti i do ubojstava. U takvim okolnostima posve se zamislivom čini mogućnost da je jedna od sukobljenih strana zatražila vanjsku pomoć, kako onu iz Konstantinopola, u obliku podrške legitimitetu transformiranih/novih struktura moći,⁷¹ tako i onu stvarnu hrvatskoga kralja. Kada su pak kraljevske snage jednom ušle u grad, povratka na staro stanje više nije bilo, pa se kralj nadalje mogao postaviti kao arbitar u poremećenim odnosima. Istodobno je kralj svoju novu poziciju učvršćivao prikazujući se i kao zaštitnik cijele vladajuće rodovske zajednice, kako se to da naslutiti iz brojnih darovnica Petra Krešimira IV. za rodovski Samostan Sv. Krševana. U takav bi kontekst onda mogle biti dovedene i promjene na biskupskoj stolici oko 1072. godine, kada je prvo skinut Stjepan i doveden Dobronja, a onda vrlo brzo ovaj drugi uklonjen i ponovno postavljen Stjepan.

Režim pak uspostavljen u vrijeme kada je kralj Petar Krešimir IV. stavio grad pod svoju kontrolu nije preživio duboku krizu Hrvatskoga Kraljevstva nastalu smrću Stjepana II. Razloge tomu valja tražiti u činjenici da je kraj 11. i početak 12. stoljeća označio korjenitu promjenu vanjskopolitičkoga okvira u kojemu je svoje novo mjesto morao sada naći Zadar. Novi element u staroj jednadžbi postala je narasla moć Venecije, kojoj je prijateljska atmosfera u Zadru i Dubrovniku, kao logističkim bazama, predstavljala *conditio sine qua non* održanja, pa eventualno i popravljanja, stečenih pozicija na istočnome Mediteranu.⁷² Mletački polet s kraja 11. stoljeća promijenio je u prvome redu dinamiku odnosa s hrvatskim, odnosno ugarsko-hrvatskim kraljem. Ono što je (a riječ je o vrhovnoj vlasti nad Zadrom i sjevernojadranskim otocima) Petar II. Orseolo još 1000. godine postigao tek „na trenutak”, mletačko političko pregovaranje kombinirano s vojnopomorskom silom sada, nakon 1117. godine, uspijeva osigurati kao relativno trajno stanje, koje se, unatoč brojnim „pobunama” stanovnika Zadra, održavalo sve do sredine 14. stoljeća.⁷³

U raščlambi značenja te promjene valja poći od u historiografiji duboko ukorijenjene slike, prema kojoj su Mlečani oduvijek nastupali kao „omraženi kolonijalni osvajači”, podvrgavajući svojoj punoj vlasti nova područja. Nasuprot takvom stavu valja upozoriti da je odnos

mletačkih vlasti spram grada i njegove vladajuće elite bio, bar u prvoj polovini 12. stoljeća, tolerantniji i povoljniji no onaj hrvatskoga, odnosno ugarsko-hrvatskoga kralja. Podsjetimo se: hrvatski je kralj, kako je to pokazano, uzimao taoce i tražio (očigledno relativno visoka) podavanja; ugarsko-hrvatski je kralj utoliko olakšao položaj grada prekinuvši praksu uzimanja talaca i olakšavši teret podavanja, ali je zato praktično nametnuo, pod formom „slobodnoga izbora”, svoga velikaša za gradskoga kneza, koji je postao spona između lokalne zajednice i kraljevskoga dvora. Nasuprot tomu Mlečani u prvoj polovini 12. stoljeća kroz izravne aranžmane pružaju podršku gradskome vladajućem sloju i praktičnim potezima pomažu stabiliziranju zatečenih odnosa – ne treba zaboraviti: tri godine nakon priznavanja mletačkoga vrhovništva prior Drago nalazi se „u petoj godini svoga trećeg priorata”. Štoviše, mletačke se vlasti zapravo počinju ponašati onako kako se nekad ponašao Konstantinopol, pa se stoga može nazrijeti i kako podupiru stjecanje primata Zadra u odnosu na ostale dijelove istočne obale Jadrana koji su došli pod njihovu vlast. Prve znakove takva razvoja predstavljaju riječi koje su rapski poklisari izgovorili 1115. godine pred duždem Ordelaфом Faledrom (Falierom), kada je ovaj krenuo put Zadra. Naime, pred mletačkim duždem rapsko je poslanstvo nastupilo s vrlo znakovitim stavom: „Želimo biti pod Vašim gospodstvom čak i ako Zadrani to ne budu željeli ili mogli, pod uvjetom da je Vaša volja zastalno nas održati u običajima, stanju i slobodi naše zemlje.”⁷⁴ Vezivanje rapskoga priznavanja duždeve vlasti uz volju i (ne)mogućnost Zadrana da učine isto jasno se nadovezuje na ideju o Zadru kao svjetovnom središtu, a onda posljedično i crkvenoj metropoli. Posve istu sliku zasnjeđuje dvadesetak godina kasnije titula zadarskoga kneza Petra/Petronje. On, prema dokumentu sastavljenom 1134. godine, „sretno” obnaša „zadarsko kneštvo”, ali i „vrhovništvo cijele Dalmacije” te mu društvo pravi zadarski *nadbiskup* Mihovil.⁷⁵ Iza ovih, na prvi pogled nejasnih natuknica, prikupljenih iz rijetkih sačuvanih dokumenata i tekstova, jasno se naslućuje živa tradicija ranosrednjovjekovne *provinciae Iadertinae* prenošena i reproducirana kroz susjedna stoljeća. Ideja zasebne i autonomne „provincije”, sa svojim autonomnim strukturama moći, preživjela je sve „krupne” mijene posljednjeg desetljeća 11. i prvih desetljeća 12. stoljeća te će sada predstavljati jedan od ključnih elemenata u konačnome, *de iure* oblikovanju Zadarske nadbiskupije.

O tome činu napisano je od vremena D. Farlatija do danas mnogo toga,⁷⁶ pa se čini dostatnim samo naznačiti kako je u svim zbivanjima oko proglašenja metropolije i njezina susljednoga podvrgavanja gradeškomu patrijarhu došlo do konvergencije različitih interesa i pobuda,

počevši od želja i ambicija lokalne zadarske zajednice, ambicija mletačkih crkvenih (a onda dijelom) i svjetovnih vlasti te interesa papinske kurije. Zadrani su (a pod time mislim u prvome redu na onaj vladajući sloj) očito željeli primat svoga grada okruniti i formalnim crkvenim primatom.⁷⁷ Složeni mozaik interesa papinske kurije i način na koji su se oni ostvarivali nije više uvijek lako raščlaniti i interpretirati, a u tome su se dosad ogledali mnogi povjesničari.⁷⁸ Ovdje pak valja samo upozoriti na neke spoznaje o tomu kako su se ti interesi poklopili s ambicijama mletačkih crkvenih vlasti, poglavito gradeškoga patrijarha Enrica Dandolo (inače strica mnogo poznatijeg imenjaka, dužda koji je predvodio Četvrti križarski pohod). Naime i formalna uspostava Zadarske nadbiskupije, kao i njezino podčinjavanje gradeškomu patrijarhu, moraju se, uza sve ostalo, dovesti i u svezu s crkvenim prilikama u samoj Veneciji, gdje je između 1145. i 1150. godine plamtio pravi mali, mletački „sukob oko investiture”. Prijepor je izbio 1145. između patrijarha Dandolo i dužda Petra Polanija, nakon smrti opatice Samostana *San Zaccaria* i kulminirao je izgonom patrijarha koji je pribježište našao u Rimu, na papinskoj kuriji, gdje će ostati sve do 1150. ili 1151. godine.⁷⁹ Tijekom toga sukoba patrijarh Dandolo iskazao se kao vatreni pristaša reformskih ideja, pa je i njegov sukob s duždem

Polanijem, okončan inače tek po smrti ovoga posljednjega, u vrijeme kada je dužd već bio Domenico Morosini, kao ishod imao razdvajanje crkvene i vjerske dimenzije društvenoga života. Nakon formalnoga pomirenja i povratka patrijarha u Veneciju, stvorena je klima u kojoj, uz stanovite rezerve spram doslovnoga shvaćanja iskaza, doista „svjetovne vlasti više nisu uzimale učešća u imenovanjima na crkvene dužnosti”, ali „po istoj logici prelati više nisu igrali nikakvu ulogu u mletačkoj vlasti”⁸⁰ S obzirom na dobre veze koje je patrijarh Dandolo za višegodišnjega boravka izgradio na papinskoj kuriji, kao i zasluge koje je stekao vatreno braneći reformske ideje, njegova je uloga u formalnome uzdizanju Zadarske biskupije na razinu nadbiskupije, ali i njezinom podčinjavanju Gradeškoj patrijaršiji, očito bila jako važna, pa se čak može reći da bez njega nijednoga od ta dva čina u tom trenutku vjerojatno ne bi ni bilo. No uz to na kraju valja pripomenuti da situacija u Zadru u to doba ipak nije bila ista kao u Veneciji, odnosno da ovdje ideje crkvene reforme nisu još uvijek odnijele punu prevagu, a najbolji dokaz tomu je činjenica da je podčinjavanje Zadarske nadbiskupije gradeškomu patrijarhu moglo mobilizirati na otpor ne samo crkvene krugove već gradsko društvo u cjelini, unatoč relativno povoljnom položaju koji je grad dotad uživao pod mletačkim vrhovništvom.

Bilješke

* Tekst koji se ovdje objavljuje predstavlja znatnu preradu rasprave koja je bila pripremljena i tiskana u *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve: zbornik radova znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije) 16. – 18. studenog 2004.* (ur. Livio Marijan), Zadar, 2009., 105-130. Iako tiskana, ta publikacija spletom nes(p)retnih okolnosti nikad nije bila javno distribuirana te je tako i ova rasprava ostala „ispod radara” znanstvene javnosti. Godine koje su prošle od njezina pisanja donijele su nove spoznaje, a iz tih spoznaja otvorila su se i nova očišta promatranja problema koji su tu bili postavljeni. Upravo je to razlog zašto je tekst znatno prerađen, iako temeljni argument ipak nije narušen. Tekst je uređen prema pravilima koja vrijede za časopis *Ars*

Adriatica, a jedan od vrlo važnih razloga zašto se on nalazi na stranicama ovoga broja časopisa jest činjenica da je broj posvećen cijjenenom kolegi, prof. dr. Pavuši Vežiću, na rezultate čijih istraživanja se uvelike i oslanjam u jednome dijelu razmatranja, pa mu je stoga ovo doista pravo mjesto za objavljivanje.

¹ Literatura koja govori o tim procesima je danas već praktično nepregledna te zapravo nema ni svrhe pokušati napraviti iole preglednu listu, pa ću stoga samo za ilustraciju navesti tek neka „standardna djela” na kojima počivaju današnje spoznaje o tome vremenu. Tako se za razvoj državne vlasti i njezinu organizaciju takvim može smatrati još uvijek HEINRICH MITTEIS, *The State in the Middle Ages: A Comparative Constitutional*

- History of Feudal Europe* (izv. *Der Staat des hohen Mittelalters*), Amsterdam, 1975., no za usporedbu kamo vode moderne raščlambe istih problema, na primjeru Svetoga Rimskog Carstva, usporedi GERD ALTHOFF, *Questions and Perspectives. Medieval Studies in Germany and the „Performative Turn”*, u: *Political Order and Forms of Communication in Medieval and Early Modern Europe* (ur. Yoshihisa Hattori), Roma, 2014., 7-29. Za razvoj i organizaciju Crkve kao cjelovite institucije još je uvijek vrlo poticajno djelo WALTER ULLMANN, *Growth of Papal Government in the Middle Ages*, London, 1962.², a za novije poglede poglavito na ključno razdoblje pontifikata Grgura VII. vidi primjerice GLAUCO MARIA CANTARELLA, *Il sole e la luna: La rivoluzione di Gregorio VII papa 1073-1085*, Roma – Bari, 2005. Kao primjer raščlambe složenih društvenih transformacija može se upozoriti na izrazito poticajno djelo GUY BOIS, *The transformation of the year one thousand: The village of Lournand from antiquity to feudalism* (izv. *La Mutation de l’an Mil*, 1989.), Manchester, 1992. Konačno, zaokružene poglede na cijelo razdoblje, uz raščlambe svih spomenutih problema, daju ROBERT BARTLETT, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, Princeton, 1993. te ROBERT I. MOORE, *The First European Revolution c. 970-1215*, Oxford, 2000.
- ² Najtjecajnije djelo koje je oblikovalo diskurs o srednjovjekovnim „Romanima” i „Slavenima” („Hrvatima”) u hrvatskoj historiografiji (pa i šire) tijekom 20. stoljeća je svakako KONSTANTIN JIREČEK, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka* (Zbornik Konstantina Jirečeka II), Beograd, 1962. (izv. objavljeno kao: *Die Romanen in den Städte Dalmatiens während des Mittelalters, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe Bd. XLVIII/1901. i XLIX/1904.*). Za razlike u pristupu pitanju bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana usporedi MLADEN ANČIĆ, *The Waning of the Empire: The Disintegration of Byzantine Rule on the Eastern Adriatic in the 9th Century*, *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), 15-24 (dopunjeno na hrvatskom jeziku: ISTI, *Imperij na zalasku: Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999.), 1-20). te IVO GOLDSTEIN, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, 2003.
- ³ Kao primjer suvremenih dvojbi vezanih uz uporabu toga pojma pri opisu srednjovjekovne stvarnosti usporedi REES DAVIES, *The State: The Tyranny of a Concept*, *Journal of Historical Sociology* 16 (2003.), 280-300, te SUSAN REYNOLDS, *There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies*, *Journal of Historical Sociology*, 17 (2004.), 550-555. U toj su raspravi argumenti Susan Reynolds svakako bili uvjerljiviji te je njezin zaključak o postojanju specifične, „srednjovjekovne države”, teško oboriv.
- ⁴ Uz ono što je navedeno u bilj. 1 ovdje valja upozoriti kako (prevedeni) standardni priručnik još uvijek nije izgubio vrijednost – *Velika povijest crkve*, III/1, (ur. Hubert Jedin; izv. objavljeno kao: *Handbuch der Kirchengeschichte*, 1966), Zagreb, 1971., 288 i d. K tomu, još je uvijek vrijedna, iako nešto starija, studija GIOVANNI TABACCO, *L’ambiguità delle istituzioni nell’Europa costruita dai Franchi*, *Rivista storica italiana*, LXXXVII/III (1975.), 401-438. Od suvremenijih djela ovdje valja upozoriti bar na dva, koja
- ocrtavaju proces izgradnje kršćanskoga društva u kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj Europi, i u tome okviru na razvoj Crkve kao institucije. To su: PETER BROWN, *La formazione dell’Europa cristiana: Universalismo e diversità* (izv. *The Rise of Western Christendom*), Roma – Bari, 1995. te GERD TELLENBACH, *The church in western Europe from the tenth to the early twelfth century* (izv. *Die westliche Kirche von 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert*), Cambridge, 1993.
- ⁵ MAYKE De JONG, „Charlemagne’s Church”, u: *Charlemagne: Empire and Society*, (ur. Joanna Story), Manchester, 2005., 126.
- ⁶ *Annales regni Francorum. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum*, (pr. Friedrich Kurze) Hannover, 1895., 120. Valja svakako upozoriti da je autor *Analala* dolazak poslanstva uklopio u pripovijedanje o odnosima Karla Velikog s Istočnorimskim Carstvom, što je automatski tom poslanstvu u autorovim očima davalo posebnu važnost i zbog čega ga je valjalo zabilježiti. Usporedi MLADEN ANČIĆ, *Hrvatska u karolinško doba*, Split, 2001., 16, 40-42. Za širi društveni kontekst i inače značenje konstrukcije suvremene povijesti u karolinško doba, u čemu je *Analima* pripadalo jedno od najvažnijih mjesta, vidi ROSAMOND MCKITTERICK, *History and Memory in the Carolingian World*, Cambridge, 2004., s tamo navedenom bogatom literaturom.
- ⁷ Među brojnim novijim prikazima rane faze procesa oblikovanja buduće „Mletačke Republike” ponajbolji je još uvijek onaj u GHERARDO ORTALLI, *Il ducato e la ‘civitas Rivoalti’: tra Carolingi, Bizantini e Sassoni*, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima I, Origini – Età ducale sez. II*, (ur. Giorgio Cracco, Gherardo Ortalli), Roma, 1992. Za položaj i funkcije dužnosnika s titulom *dux*a na jadranskome prostoru, o čemu će i ovdje još biti govora, usporedi FRANCESCO BORRI, *Duces e magistri militum nell’Italia esarcale (VI-VIII secolo)*, *Reti Medievali Rivista*, VI/2 (2005.) (dostupno na http://www.storia.unifi.it/_RM/rivista/saggi/Borri.htm; pristup ostvaren 30. 08. 2017.). Slika se tih zbivanja u historiografiji izvan Hrvatske u novije vrijeme ipak mijenja, kako to pokazuje JONATHAN SHEPARD, *Introduction: Circles overlapping in the Upper Adriatic*, u: *Imperial Spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, (ur. Mladen Ančić, Jonathan Shepard, Trpimir Vedriš), Abingdon, 2018., 1-22; vidi također i MLADEN ANČIĆ, *Church with incomplete biography: plans for the consolidation of Byzantine rule on the Adriatic at the beginning of the ninth century*, u: *Byzantium, its Neighbours and its Cultures*, (ur. Danijel Dzino, Ken Perry), Brisbane, 2014., 71-88.
- ⁸ Još je uvijek najpouzdanije, iako ideološki bitno iskrivljeno, ono što o prilikama na istočnojadranskome prostoru na kraju 8. i početku 9. stoljeća opširno govori Jadran Ferluga (usporedi JADRAN FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957., 38-67), uz izričitu tvrdnju (48) da zapravo „zadarskoga dukata” nikad nije bilo. Za razliku od njega, a to se može smatrati tipičnim primjerom za golemu većinu radova posvećenih „velikim temama” mletačke povijesti, DAVID NICOL, *Byzantium and Venice: A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988., 22, raspravljajući o putu mletačkih *duces* u Diedenhofen u zimu 805/6. godine čak niti ne spominje zadarskoga *dux*a, a paralele mletačkim „duždevima” 8. i 9. stoljeća traži u Kalabrij i Sardiniji.

- ⁹ Posve u skladu s ideološkim okvirima veličanja carskoga autoriteta autor *Anala* opisuje (vidi bilj. 5) postignute dogovore riječima: *facta est ibi ordinatio ab imperatore de ducibus et populis tam Venetiae quam Dalmatiae*.
- ¹⁰ Nezadovoljstvo Istrana ponašanjem i odlukama *dux*a Ivana rezultiralo je 804. godine posebnom raspravom u sklopu tipološki teško određive procedure (sudbeno ročište, neka vrst „sabora” ili nešto treće) u nazočnosti Karlovih izaslanika. Tom je prigodom nastao dokument poznat kao «Rižanski placit», bezbroj puta pretresen u historiografiji u vrlo raznolikim kontekstima – najbolje izdanje teksta: ANAMARI PETRANOVIĆ – ANNELIESE MARGETIĆ, Il placito del Risano, *Atti. Centro di ricerche storiche Rovigno*, 14 (1983.-1984.), 55-75. Važne pripomene za puno razumijevanje teksta daje REINHARD HÄRTEL, Procedura orale e documentazione scritta nel Placito di Risano e in altri documenti giudiziari fra Danubio e mare Adriatico, *Acta Histriae*, 13/1 (2005.), 45-62.
- ¹¹ Zbivanja uzduž istočnojadranske obale i na sjevernom Jadranu u prvom desetljeću 9. stoljeća pretresana su vrlo često u literaturi, pa je ovdje dostatno upozoriti na već citirane radove GHERARDO ORTALLI (bilj. 7), DAVID NICOL (bilj. 8) i JADRAN FERLUGA (bilj. 8). Mjesto i položaj Zadra u tim zbivanjima posebice je pak pokušala odrediti Nada Klaić u NADA KLAJČIĆ – IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976., 68-74. Okolnosti koje su dovele do sklapanja mira u Aachenu 812. sada su temeljito pretresene u *Imperial Spheres ...* (bilj.7).
- ¹² Tekst je legende dostupan u FRANJO RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877., 306-309. Opširne komentare vidi u: VITALIANO BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti*, Venezia s. d., 185-201, te TRPIMIR VEDRIŠ, *Historia translationis S. Anastasiae*: kako (ne) čitati hagiografski tekst, u: *Hagiologija: kultovi u kontekstu*, (ur. Ana Marinković, Trpimir Vedriš), Zagreb, 2008., 39-58.
- ¹³ FRANJO RAČKI (bilj. 12), 308.
- ¹⁴ Kratki odlomak Amalarijeva pisma u kojemu se govori o događajima za njegova boravka u Zadru objavio je, uz opširan komentar, TRPIMIR VEDRIŠ, Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metza i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, *Historijski zbornik LVIII* (2005.), 1-27. Kratki tekst od svega nekoliko rečenica, koji autor reproducira, „izrežanih” iz mnogo opširnije cjeline ne onemogućuje potpuno razumijevanje Amalarijeve misli i konteksta u koji se ona smješta, što onda uvelike zamagljuje stvarno značenje ulomka.
- ¹⁵ O različitim mogućnostima interpretacije opširno raspravlja TRPIMIR VEDRIŠ (bilj. 14), 15-19.
- ¹⁶ Izgled toga episkopalnog kompleksa u vrijeme kada je u Zadru boravio *Amalarius* pouzdano rekonstruirao PAVUŠA VEŽIĆ, The early-medieval phase of the episcopal complex in Zadar, *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), 150-161, a u novije ga vrijeme dopunjuje NIKOLA JAKŠIĆ, La première cathédrale de Zadar, *Antiquité tardive*, 16 (2008.), 187-194.
- ¹⁷ Kratke izvratke Gottschalkovih spisa u kojima se prisjeća stvari koje su mu se dogodile za boravka u Kneževini Hrvatskoj objavio je LOVRE KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, u: ISTI, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split, 1993., 98-138 (izvorno objavljeno u: *Bogoslovska smotra*, 20/4 (1932.) i kao separatan otisak u Zagrebu iste godine). U novije vrijeme ŽELJKO RAPANIĆ, Kralj Tripimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa, *Povijesni prilozi*, 44 (2013.), 22-70, je svojom raščlambom zorno pokazao kako postupak „izrezivanja” dijelova iz ovakvih tekstova može lako zavesti na kriva tumačenja.
- ¹⁸ Crkva Sv. Donata (Sv. Trojstva) postala je vremenom snažan simbol, i to ne samo Zadra, pa se tako njezina slika, primjerice, našla i na naslovnici djela *Povijest Hrvata I*, Zagreb, 2003. Cjelovitu monografsku obradu crkve, s podrobnom raščlambom arhitekture i okolnostima izgradnje, daje PAVUŠA VEŽIĆ, *Sveti Donat: rotunda Sv. Trojstva u Zadru*, Split, 2002. Nedavno sam nešto drugačiju rekonstrukciju okolnosti u kojima je izveden pothvat izgradnje crkve i njegovo značenje pokušao ocrtati u MLADEN ANČIĆ (bilj. 7), pa ću ovdje dodati neke od tih zaključaka.
- ¹⁹ Izričaj je skovao ŽELJKO RAPANIĆ, Spomenici nepotpune biografije. *De ecclesiis datandis* (2), *Prilozi Instituta za arheologiju* 13-14/1996-97, objašnjavajući (83) da se radi o spomenicima o «kojima su još uvijek nepoznati svi ključni podaci». U slučaju zadarske rotunde nisu posve raspoznate i objašnjene okolnosti koje su dovele do izgradnje ovako grandioznoga objekta na mjestu i u vrijeme njegova postanka. Tako se PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 67-68, ograničuje na konstataciju o „jačanju pozicije Zadra u tokovima društvenih i privrednih gibanja” na Jadranu u drugoj polovini 8. stoljeća i dodaje da „rotundu Sv. Trojstva valja pripisati prilikama koje su zavladale u ranom srednjem vijeku”. Pri tomu ne komentira, pa čak niti ne notira u suštini točnu tvrdnju koju je, bez podrobnije elaboracije, iznio IVO GOLDSTEIN (bilj. 2), 161, a prema kojoj je „tada jedino carska administracija mogla financirati gradnju takvog objekta”.
- ²⁰ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 92.
- ²¹ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 95.
- ²² Tu važnu dimenziju, a mislim da se slobodno može govoriti i o izvorno najvažnijoj dimenziji rotunde u vrijeme njezine dogradnje, jasno uočava PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 107-109, te zadarsku rotundu izravno i uspoređuje s navedenim objektima, ali na drugom mjestu (102) ipak iznosi drugačiji zaključak, naime «da je rotunda u Zadru zaista bila rezidencijalna kapela ... te da je galerija u njoj služila kao oratorij zadarskoga biskupa». Uz svu literaturu koju u bilješkama navodi Pavuša Vežić, upozorio bih i na raspravu DEBORAH MAUSKOPF DELIYANNIS, Charlemagne's silver tables: the ideology of an imperial capital, *Early Medieval Europe*, 12/2 (2003.), 172-176, gdje se raspravlja o značenju ovakvoga tipa crkvenih građevina.
- ²³ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 102 (naglasio M.A.). Ovdje se P. Vežić poziva na rezultate do kojih je došao MILENKO LONČAR, On the Description of the Churches of St. Anastasia and St. Donat in Zadar in *De Administrando Imperio* by Constantine Porphyrogenitus, *Hortus Artium Medievalium*, 5 (1999.), 237-238, koji, međutim, izriječito i isključivo govori o „carskom ceremonijalu”. Na prvi pogled stoga nije jasno zašto su *catekumenon* ili *matronej* kod P. Vežića pretvoreni u prostorije i „crkvenih” dostojanstvenika, osim ako taj dodatak nije tu kako bi opravdao autorov konačni zaključak da je rotunda Sv. Trojstva bila izvorno namijenjena samome biskupu.

- Također, valja upozoriti da Milenko Lončar ništa ne govori ni o „carskom namjesniku”, što je, dakle, također dodatak P. Vežića.
- ²⁴ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 107.
- ²⁵ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 102.
- ²⁶ O tome usporedi PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 18), 50-51, 87, 91.
- ²⁷ JADRAN FERLUGA (bilj. 8), 48.
- ²⁸ Pečat je *dux* Eutimija, koji je nosio titulu *spatarokandidata*, publiciran u JOHN NESBITT – NICOLAS OIKONOMIDES, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Washington D.C., 1991., 47.
- ²⁹ Na Eutimijevu je pečatu zabilježena, sukladno vladajućem običaju, njegova dvorska titula „carskoga spatarokandidata”, koja je inače podrazumijevala relativno nizak rang – usporedi *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ur. Alexander P. Kazhdan), Oxford, 1991., 1936, s.v. SPATHAROKANDIDATOS. Bizantski su se pak pečati pravili uz pomoć instrumenta zvanog *boulloterion*, koji se u pravilu izrađivao u Konstantinopolu. Usp. JEAN-CLAUDE CHEYNET – BEATRICE CASEAU, *Sealing Practices in the Byzantine Administration*, u: *Seals and Sealing Practices in the Near East: Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period* (ur. Ilona Reguluski, Kim Duistermaat, Peter Verkinderen), Leuven – Paris – Walpole, 2012., 140.
- ³⁰ FRANCESCO BORRI, (bilj. 7), 7-8, 12-13, 20. Usp. također i MARIO ASCHERI, *Medioevo del potere: Le istituzioni laiche ed ecclesiastiche*, 91-101.
- ³¹ Dva pečata imenom nepoznatoga *archona Dalmatiae* objavljena su u JOHN NESBITT – NICOLAS OIKONOMIDES (bilj. 28), 47. U novije vrijeme arheolog/povjesničar Dejan Filipčić otkrio je u Zadru još dva olovna pečata, na kojima se raspoznaje ime „arhonta” Nikole (Filipčić upravo priprema objavu svoga pronalaska), no još uvijek nije jasno radi li se o istoj osobi. Promjena ranga zrcali se i u dvorskoj tituli, pa je novi upravitelj imao titulu *spatharius*, koja je u hijerarhiji dvorskoga uređenja bila neposredno iznad one „spatarokandidata” koja je zabilježena na Eutimijevu pečatu. Sam pojam *archon* nije lišen stanovitih dvojbi, iako se u načelu prevodi kao „guverner”; naime, taj je „guverner” mogao biti izravni carski izaslanik i ovlaštenik, no tim se pojmom također označavalo i lokalno birane (često nasljedne) dužnosnike na čelu autonomnih rubnih provincija Carstva, pa čak i vladare limitrofnih političkih tvorbi koje nisu priznavale izravnu carsku vlast – usporedi *The Oxford Dictionary ...* (bilj. 29), 160, s.v. ARCHON te 1395-1396, s.v. SPATHARIOS. Kontekst konkretnoga, zadarskog slučaja, daje za pravo zaključiti kako se ovdje radi o izravnom carskom zastupniku i ovlašteniku, koji je dolazio iz prijestolnice s imenovanjem.
- ³² Čin slanja svetačkih moći u istočnojadranska provincijska središta opširno raspravlja, uklapajući ga u suvremena politička gibanja, JOHN OSBORNE, *Politics, diplomacy and the cult of relics in Venice and the northern Adriatic in the first half of the ninth century*, *Early Medieval Europe*, 8/3 (1999.), 378-381.
- ³³ Za argumente koji govore u prilog tomu da i u slučaju Venecije začetke grada treba tražiti u naselju koje je imalo status *emporiuma* vidi MICHAEL McCORMICK, *Where do trading towns come from? Early medieval Venice and the northern emporia*, u: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium 1: The Heirs of the Roman West* (ur. Joachim Henning), Berlin – New York, 2007., 41-68.
- ³⁴ *Cronache veneziane antichissime. Fonti per la storia d'Italia*, 9 (prir. Giovanni Monticolo), Roma 1890, 105, r. 22 i 107, r. 2-3.
- ³⁵ Vidi o razvoju prilika koje su dovele do intervencije carskoga dvora iz Konstantinopola kod zapadnoga cara, Ludovika Pobožnog, opširno u MLADEN ANČIĆ, *Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskog vladara: Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 40 (1998.), 34-35.
- ³⁶ Ulomke iz Gottschalkova djela (po već uhodanoj tradiciji hrvatske historiografije, bez njihova šireg konteksta) svojedobno je, kako je već rečeno, objavio LOVRE KATIĆ (bilj. 17), 108-111, a među njima i rečenicu: *Tripemirus rex Sclavorum iret contra gentem Graecorum et patricium eorum et esset in ipso confinio futuri belli uilla nostra*.
- ³⁷ Vidi o tome problemu razmatranja koja mijenjaju tradicionalnu perspektivu u MLADEN ANČIĆ, *Što „svi znaju” i što je „svima jasno”*: *Historiografija i nacionalizam*, Zagreb, 2008., 31-50.
- ³⁸ O kompleksu u Lepurima, koji i prostorno odgovara izričaju *in ipso confinio futuri belli*, usporedi NIKOLA JAKŠIĆ, *Arheološka istraživanja razorene crkve sv. Martina u Lepurima kod Benkovca*, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser., 27 (2000.), 189-200. To zasigurno nije bio jedini takav objekt ne samo u Hrvatskoj Kneževini (za sličan objekt na lokalitetu Bijaći u blizini Trogira vidi MLADEN ANČIĆ, *Od vladarske curtis do gradskoga kotara: Bijaći i crkva sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća*, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 26 (1999.), 189-236), nego i na širem prostoru zadarskoga kopnenog zaleđa (usporedi razmatranja na tu temu prema MLADEN ANČIĆ, *Architecture on Royal Domains in Northern Dalmatia*, *Hortus Artium Medievalium*, 13/1 (2007.), 203-210).
- ³⁹ Dokument je zadnji put objavljen u *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I*, (prir. Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović), Zagreb, 1967., 22-25. Značenje je toga čina, za razliku od hrvatske historiografije opterećene naslijeđem „autoriteta” Jadrana Ferluge, jasno prepoznao ROBERTO CESSI, *La Dalmazia e Bisanzio nel sec. XI*, *Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti (Classe di scienze morali, lettere ed arti)*, CXXV (1967.), 100-101.
- ⁴⁰ Najpreglednije izdanje sinodalnih spisa kao cjeline koju je oblikovao nepoznati autor 16. stoljeća je ono u NADA KLAIĆ, *Historia Salonitana Maior*, Beograd, 1967., 95-106 (s jednom nepotrebnom korekcijom, onom na str. 99, gdje je riječ *urborum* promijenjena u *Serborum*). Na drugačiji su način spisi poredani u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 28-39, što onda stvara drugačiji učinak pri njihovu čitanju. Najbolji pregled starijih mišljenja i vrijedne komentare donosi RADOSLAV KATIČIĆ, *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 2007.², 379 i d. Tumačenje prema kojem sinodalni zaključci zrcale stvarnu vlast nad priobalnim gradovima, izuzev Zadra i Raba, dobiva na uvjerljivosti uzme li se u obzir kako u Hrvatskoj Kneževini *nije bilo* „centralnih mjesta” kakva inače karakteriziraju ranu organizaciju slavenskih društava – ovdje su tu funkciju preuzeli upravo priobalni gradovi, koji su k tomu mogli funkcionirati i kao mjesta kontrolirane razmjene s „vanjskim” svijetom.

- ⁴¹ U stilizaciji rečenice *Similiter unaquaque ecclesia uel ciuitas, que pontificali munere constipata consistit, simul sedem cum prefinitis terminis diocesei sui (!) a patribus institutis regulariter abutatur tam Iadaritana quam ceterae ecclesie Dalmatiarum, Arbensis, Velclensis, Absarensis, que sunt in occiduae parte posite* (*Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 37 – naglasio M.A.), uz osnovnu misao jasno se razabire starije značenje pojma *civitas*, jer se podrazumijeva kako se teritorij svake takve jedinice poklapa s područjem pod jurisdikcijom pojedinoga biskupa (*ecclesia*). Misao o starim granicama ponavlja se inače i u potvrđnici zaključaka drugoga sinoda, što ju je izdao papa Lav VI., i pri tomu se posebice apostrofira zadarskoga biskupa Formina: *Forminum namque monemus ita suam parochiam retinere, quemadmodum in antiquis temporibus mansit* (*Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 39).
- ⁴² Glavni oslonac u ovome što slijedi jesu razlaganja u NIKOLA JAKŠIĆ, *Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato Croato medievale, Hortus Artium Medievalium*, 14 (2008.), 103-112.
- ⁴³ Zaključujući opširno poglavlje svoga djela znakovito naslovljeno „Značenje kraljevstava i principata za stvaranje pojedinačnih crkvi” (usporedi GERD TELLENBACH /bilj. 4/, 37-65), G. Tellenbach zaključuje da je u sjevernoj i istočnoj Europi „Crkva bila toliko ovisna o zaštiti kralja ili vladara da je to prirodno vodilo k oblikovanju neke vrsti nacionalne Crkve” (64).
- ⁴⁴ Kopneni prostor srednjovjekovne Zadarske (nad)biskupije moguće je precizno ocrtati raščlambom sačuvanih spisa kanonika i javnog bilježnika sredine 15. stoljeća, Nikole Benediktovog (koji je bio i kaptolski kancelar), što je dijelom već uradio TOMISLAV RAUKAR, *Zadar u 15. stoljeću*, Zagreb, 1977., 38. Konzekvence te raščlambе dosljedno je povukao NIKOLA JAKŠIĆ, *Zemunik: srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*, Split, 1997., 9, bilj. 5.
- ⁴⁵ Izričaj se *provincia Iadertina* ne pojavljuje u suvremenim „službenim” dokumentima, ali ga zato nalazimo primjerice u najstarijim slojevima zadarske hagiografije, u tekstu poznatom kao *Translatio sancti Chrisogoni*. Usporedi MLADEN ANČIĆ, *Translatio beati Grisogoni martyris* kao povijesno vrelo, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser., 25 (1998.), 133.
- ⁴⁶ MICHAEL RICHTER, *Urbanitas-rusticitas: Linguistic Aspects of a Medieval Dichotomy*, u: ISTI, *Studies in Medieval Language and Culture*, Bantry, 1995., 57.
- ⁴⁷ Svoje ranije stavove o tribunima sumirao je i reinterpretirao, s pogledom na razvoj u mletačkim lagunama, LUJO MARGETIĆ, *Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku (do pojave staleža)*, u: ISTI, *O etnogenezi Hrvata i Slavena*, Split, 2007., 210-214. O tribunima u najranijem razdoblju povijesti mletačkih laguna usporedi LUIGI A. BERTO, *Il vocabolario politico e sociale della „Istoria Veneticorum” di Giovanni Diacono*, Padova, 2001., 88-91, s pozivom na relevantnu literaturu.
- ⁴⁸ Hagiografski spis *Translatio beati Grisogoni martyris*, nastao po svemu sudeći potkraj 9. stoljeća, daje za pravo zaključiti kako je i tada gradom vladala „dinastija” (usporedi MLADEN ANČIĆ /bilj. 45/, 132), no pitanje kontinuiteta sa stanjem kakvo vlada u 10. i 11. stoljeću ostaje nerješivo.
- ⁴⁹ Od Vitaliana Brunellija i Dane Gruberu ponavlja se u modernoj historiografiji tvrdnja o „Madijevcima” kao vladajućoj „dinastiji” u Zadru 11. stoljeća. Kao najnoviji primjer, uz sumiranje prethodnih rezultata, usporedi ZRINKA NIKOLIĆ, *Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 23 (2005.), 1-24. Autorica je u svojim postavkama glede kontinuiteta u odnosu na vladajući sloj 10. stoljeća posve eksplicitna: „Jednako kao što se Madijevci ne mogu pratiti u dvanaestom stoljeću, potomci drugoga znamenitog Zadrana, priora Andrije (†918.), ne mogu se pratiti nakon kraja desetog stoljeća. Iako je imao šestero djece (tri kćeri i tri sina), a njegovi se muški i ženski potomci spominju 986., ništa se o njima ne zna u jedanaestom stoljeću” (6). Iz takvih postavki izvodi onda Zrinka Nikolić prvo oprezni zaključak „Izgleda da to pokazuje kako se genealoška memorija navedenih obitelji nije protezala dalje od tri generacije”, da bi samo četiri stranice dalje to pretvorila u apodiktični stav: „Memorija obitelji nije trajala više od tri generacije” (10).
- ⁵⁰ Način na koji se u praksi povijesnoga istraživanja primjenjuju takve metodološke postavke izvrsno ilustrira STEVEN FANNING, *A Bishop and His World before the Gregorian Reform: Hubert of Angers 1006-1047* (*Transactions of the American Philosophical Society* 78/1), Philadelphia, 1988., 19-43, koji daje i pregled relevantne literature. Obrazac prenošenja imena iz generacije u generaciju vladajućega zadarskog sloja prva je jasno uočila i detaljnije razlagala Vesna Jakić-Cestarić, no pri tomu se nije osvrtna na druga dva kriterija, prenošenje/nasljeđivanje službi i časti, odnosno grupiranje posjeda na istim lokalitetima. Usporedi primjerice VESNA JAKIĆ-CESTARIĆ, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19 (1972.), 154 i d.
- ⁵¹ Posljednji je put dokument objavljen u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 25-28.
- ⁵² Razlažući ovaj isti primjer VESNA JAKIĆ-CESTARIĆ (bilj. 50), 155, uzima u obzir samo djecu iz prvoga braka priora Andrije te pretpostavlja da je Andrijin sin Petar dobio ime po djedu, Andrijinom ocu, a ne stricu, Andrijinom bratu đakonu Petru. U svakome slučaju čini se kako je prenošenje imena iz generacije u generaciju izgledalo složenije od jednostavnoga pravila koje izvodi Vesna Jakić-Cestarić. Naime, Andrijin istoimeni sin (iz drugoga braka), kao i (eventualno) njegov brat Petar, pokazuju da se i očevo ime prenosilo na sljedeću generaciju.
- ⁵³ Dokument je posljednji put objavljen u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 44-46.
- ⁵⁴ Dokument je posljednji put objavljen u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 48-49.
- ⁵⁵ ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 49), 3-4, preuzima od Jakova Stipišića i Miljena Šamšalovića zaključak da je „u prvoj polovini jedanaestog stoljeća zadarski prior bio Madijev istoimeni nepos (nećak ili unuk, vjerojatnije nećak zbog kratkog razmaka među njihovim prioratima) – Madije II.” Usporedi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 109, no temelja za takvu tvrdnju u vrelima doista nema!
- ⁵⁶ Braća prior Majo (II.) i biskup Prestancije podigli su, vjerojatno 20-ih godina 11. stoljeća, crkvu Sv. Mihovila na Pašmanu i onda je poklonili Samostanu Sv. Krševana. Vidi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 65-66.

- ⁵⁷ Dokument iz 1028. godine u kojemu se po prvi put pojavljuje *Andreas Iaderensis episcopus* objavljen je u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 66-67.
- ⁵⁸ Dokument iz 1036. posljednji je put objavljen u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 70-71.
- ⁵⁹ Ovdje se moje shvaćanje rodbinske zajednice potomaka priora Andrije poklapa sa shvaćanjima o rodbinskoj zajednici Madijevaca kakvo zastupa VESNA JAKIĆ-CESTARIĆ, Antropomastički pristup ispravi o darovanju dijela soli i ribolova na o. Vrgadi Samostanu Sv. Krševana god. 1059. i o darovanju zamlje 'in Tochinia' Samostanu Sv. Marije god. 1066./67., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37 (1995.).
- ⁶⁰ U ispravi kojom se registrira čin obnove redovničkoga života u Samostanu Sv. Krševana (vidi bilj. 53) to je iskazano ne baš posve razumljivom formulacijom prema kojoj je taj čin proveden „privolom svih plemenitih grada Zadra, to jest i nasljednika gospodina Fuskula i priora Andrije” (*cum consensu omnium nobilium ciuitati Iadere seu et here[du]m domini F]usculi atque Andree prioris*). Tko je bio Fuscus o kojem je ovdje riječ ostat će i nadalje zagonetka, no izričaj o „nasljednicima priora Andrije” odnosi se upravo na društvenu skupinu o kojoj je ovdje riječ.
- ⁶¹ Usp. komentar priređivača izdanja oporuke u *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 25-26, iz kojega jasno proizlazi da je u samostanu, osim izvornika, bilo više prijepisa toga dokumenta, od kojih se sačuvao samo onaj iz 17. stoljeća koji je onda ostao podloga modernim izdanjima dokumenta. No još početkom 20. stoljeća postojao je jedan prijepis oporuke koji je potjecao, po svemu sudeći, iz 13. stoljeća – toga primjerka je u međuvremenu nestalo, ali je ipak sačuvan njegov izgled zahvaljujući fotografskoj snimci napravljenoj krajem 19. ili početkom 20. stoljeća. Staklenu ploču je svojedobno u Znanstvenoj knjižnici u Zadru pronašao prof. dr. Zdenko Brusić te ju snimio, a tu fotografiju je ustupio prof. dr. Nikoli Jakšiću, koji ju je pak ustupio meni. Ovdje donosim reprodukciju te Brusićeve fotografije staklene ploče, s nadom da će pomoći bar u pronalaganju te ploče, ako ne već i izgubljenoga prijepisa Andrijine oporuke.
- ⁶² Popis zadarskih biskupa donose D. FARLATI, *Illyricum sacrum V, Venetiis, 1775.*, XIII (s „biografijama” dalje u tekstu), te CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara Cristiana I, Zara, 1877.*, 29 i d. (ovaj je drugi mnogo opširniji, ali nimalo pouzdaniji, bar što se tiče razdoblja prije kraja 11. stoljeća). I jedan i drugi popis ne mogu se smatrati pouzdanim čak ni u dijelu koji se odnosi na 11. stoljeće.
- ⁶³ Samo kao primjer predreformnoga stanja glede dolaska na biskupski položaj u Francuskoj. Usporedi GERD TELLENBACH (bilj. 4), 35-36. Tekst iz *Vita beati Romualdi* glasi: *Inter ceteros autem, precipue seculares clericos qui per pecuniam ordinati fuerant, durissima severitate corripiebat, et eos, nisi ordinem sponte desererent, omnino damnabiles et hereticos asserebat. Qui novam rem audientes, occidere illum moliti sunt. Per totam namque illam monarchiam usque ad Romualdi tempora, vulgata consuetudine, vix quisquam noverat symoniacam heresem esse peccatum. Qui dixit eis: «Canonum mihi libros afferte, et utrum vera sint que dico, vestris attestantibus paginis comprobate». Quibus itaque diligenter inspectis, et crimen agnoscunt et errata deplangunt ... Nonnulli quoque episcopi, qui per symoniacam heresem sacras sedes invaserant, ad eum causa penitentiae*
- concurrabant* (PETRUS DAMIANI, *Vita beati Romualdi (Fonti per la storia d'Italia* 94 – prir. Giovanni Tabacco), Roma, 1957., 75-76). Za širi kontekst Damianijeva teksta vidi ROBERT I. MOORE (bilj. 1), 13 i d.
- ⁶⁴ Nastali problem pokušao je pravorijekom riješiti papinski poklisar Teuzo 1064. ili 1065. godine – usporedi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 100, ali nije bio definitivno riješen ni 1074. godine. Tada ga naime ponovno pokušava razriješiti još jedan papinski poklisar, nadbiskup Girard. Usporedi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 136-137.
- ⁶⁵ Za ubojstvo Cikinoga muža Andrije vidi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 101; za prijepore i sporove Cike i Vekenegesa rođacima, pri čemu se zajednica iznutra dijelila pružajući podršku jednoj od strana vidi *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 191 i 200-202.
- ⁶⁶ O Dobronjinim odlascima u Konstantinopol pripovijeda suvremenik, bizantski autor Kekaumen, u djelu kojemu je doista najprikladniji naslov *Preporuke i savjeti jednog džentlmena* – grčki tekst s talijanskim prijevodom posljednji je put objavljen u *Cecaumeno: Raccomnadazioni e consigli di un galantuomo*, (prir. Maria Dora Spadaro), Alessandria, 1998., 236-239. Za najnovije pokušaje tumačenja toga teksta, s pregledom starije literature, vidi ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 49), 12 i d., te LUJO MARGETIĆ, Dobronja – zadarski dužnosnik ili hrvatski kralj, *Croatica Christiana Periodica* 58 (2006.), 1-52. Vrijedi svakako ovdje primijetiti da ni Z. Nikolić ni L. Margetić ne spominju jedini doista relevantni prilog raspravi o Kekaumenovu pripovijedanju – riječ je o NIKOLA JAKŠIĆ, *Solidus romanatus* na istočnoj jadranskoj obali, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 12 (1982.), u kojemu je autor pokazao kako se bar dio Kekaumenova pripovijedanja doista može dokazati arheološkim nalazima (na problem se N. Jakšić nedavno ponovno osvrnuo, osnaživši svoje ranije argumente – usporedi NIKOLA JAKŠIĆ, *Il caso dell'arconte Dobrona e del proconsole Gregorio, Hortus Artium Medieevalium*, 13 (2007.), 137-145). Rezultate N. Jakšića, međutim, koristi PAUL STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000., 127-129, u potpuno drugačije postavljenoj raspravi koja onda daje i relevantne rezultate (autor, primjerice, upozorava da zvučne titule priora Grgura treba dovesti u svezu s Dobronjinim odlascima na carski dvor). Poanta je razlaganja P. Stephensona da tekst bizantskoga pisca ne treba tretirati kao doslovno („novinsko”) izvješće, već ga treba čitati onakvim kakav on stvarno jest – literarna konstrukcija koja pripovijedanjem u formi *exempla* treba potvrditi autorove stavove. Važnu dimenziju konteksta u koji valja staviti zbivanja vezana uz Grgura i Dobronju tvori duboka kriza todobne Venecije, izazvana rušenjem i uklanjanjem dinastije Orseola. Vidi uopćeno ROBERTO CESSI, *Storia della Repubblica di Venezia I*, Milano – Messina, 1944., 95 i d.
- ⁶⁷ ZRINKA NIKOLIĆ (bilj. 49), 15 i d. nevolje vladajuće rodovske zajednice vezuje uz Dobronjin posljednji boravak u Konstantinopolu kako ga prikazuje Kekaumen, zaključujući kako su „Madijevci nestali iz političkog života za nekoliko desetljeća”. No, za takvo doslovno prihvaćanje pripovijedanja bizantskoga pisca nema stvarnoga temelja. Naime, nakon priora Grgura na tome se položaju pojavljuju Andrija (1044. godine; vidi: *Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 77) te Gorbina (Grubina,

- koji je prior 1056. godine; usporedi *Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 83), koji su po svemu sudeći pripadali rodovskoj zajednici potomaka priora Andrije. Niz bi zapravo bio prekinut tek s prioratom Nikole (1064./5. godine; za njegov priorat vidi: *Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 100), nakon čega opet jedan pripadnik zajednice, Drago (Veliki, djed istoimenoga priora iz 90-ih godina toga stoljeća), postaje priorom (*Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 101 i 105). Dragu (Velikog) nasljeđuje Leon, da bi se nakon tri godine (1070.) Drago po drugi put vratio na položaj priora (*Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 107, 114, 121). Drugi Dragin priorat je okončan prije 1075. godine, kada se na tome mjestu pojavljuje Kandid, a onda Drago (unuk Drage Velikog) 1078. godine postaje priorom i na tome mjestu, u tri „mandata“, ostaje sve do sredine 90-ih godina 11. stoljeća (*Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 139, 167, 205 – posljednji citirani dokument iz 1095. godine sadrži i autobiografske podatke, između ostaloga i onaj o „petoj godini trećeg priorata“).
- ⁶⁸ *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 190.
- ⁶⁹ *Diplomatički zbornik ... I* (bilj. 39), 83 i 100.
- ⁷⁰ Stavak obećanja, koje je Tadija Smičiklas posve proizvoljno datirao u 1116. godinu, a koje bi zapravo trebalo vezati uz Kledinovo postavljanje na položaj gradskoga *comesa* 1105. godine, glasi: *nilhil vero ab eis querens nisi amicitiam illorum nec redditum tributis quod tempore S. quondam regis probantur reddidisse, exceptis obsidibus quos remitto* – *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II*, (prir. Tadija Smičiklas), Zagreb, 1904., 393.
- ⁷¹ Obraćanje na Konstantinopol, što bi se onda moglo dovesti u svezu i s pripovijedanjem Kekaumena, dade se naslutiti iz titula priora Nikole (*prior et stratigo ciuitatis Iadre* - *Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 100) i priora Leona (*prioratum uero Iadere retinente domino Leone, imperiali protospatario ac totius Dalmatie catapano* - *Diplomatički zbornik ... I* /bilj. 39/, 107).
- ⁷² Najjasnije se to vidi iz razlaganja u JOHN E. DOTSON, *Foundations of Venetian Naval Strategy from Pietro II Orseolo to the Battle of Zonchio*, *Viator* 31 (2001.), 113-126.
- ⁷³ Historiografija još nije do kraja objasnila razliku između titule kakvu uzima Petar II. Orseolo i koriste njegovi nasljednici do Vitala Faliera (*dux Veneticorum et Dalmatinorum*), i titule koju nakon 1092. koristi Vitale Faliero i njegovi nasljednici (*dux Venecie atque Dalmacie siue Crohacie*). Pravi put za rješenje toga problema otvorio je ne tako davno PETER FRANKOPAN, *Byzantine trade privileges to Venice in the eleventh century: the chrysobull of 1092*, *Journal of Medieval History* 30 (2004.), 154-155, povezujući tu promjenu s okolnostima i novim datiranjem (1092. umjesto 1082. godine) „zlatne bule“, s golemim trgovačkim povlasticama, koju su Mlečani ishodili od cara Alekseja Komnena. Iako Peter Frankopan to ne navodi, promjena se svakako mora dovesti u svezu sa smrću hrvatskoga kralja Stjepana II. (1091. godine) i susljednim pokušajima ugarskoga kralja i Mlečana da se okoriste nastalim političkim vakuumom u Hrvatskome Kraljevstvu.
- ⁷⁴ *Diplomatički zbornik ... II* (bilj. 69), 30: *Volumus dominio vestro subesse et si Jadrenses noluerint vel non potuerint, si uoluntatis est vestre, nos perpetuo retinere in consuetudine, statu et libertate terre nostre* (naglasio M.A.). Za datiranje poslanstva vidi NADA KLAJČIĆ – IVO PETRICIOLI (bilj. 11), 161.
- ⁷⁵ Petar se spominje u četiri suvremena dokumenta, tri nastala posve sigurno za njegova života (*Diplomatički zbornik ... II* (bilj. 69), 44, 60-61), dok je iz teksta četvrtoga, onog iz 1164. godine (*Diplomatički zbornik ... II* (bilj. 69), 100), nejasno je li još uvijek na životu, i ako jest kakav je njegov trenutni status. Samo u tekstu dokumenta iz 1134. godine (*Diplomatički zbornik ... II* (bilj. 69), 44), u kojemu je spomenuti i „nadbiskup Mihovil“, navodi se za Petra formulacija *comitatum Jadere, totiusque Dalmacie principatum feliciter procurante*. Takve ili slične titule nema ni u pismu kojeg on sam „oko 1146. godine“ upućuje „svojem u vjernom županu Guhalisu“ (*suo fideli iuppano* – *Diplomatički zbornik ... II* (bilj. 69), 61), iako se u tekstu izrijekom govori o tomu da i Hvar potpada pod njegovu vlast (*in Faro, que nostro iuri pertinet*), što, naravno, nije nikakva garancija da on doista obnaša „gospodstvo cijele Dalmacije“ (kao što ni nadbiskupska titula uz Mihovilovo ime ne znači da on doista jest nadbiskup). Uz to valja naglasiti da je Petar predvodio Zadrane u otkazivanju poslušnosti mletačkome duždu nakon 1154. godine te je, kako to pokazuje dokument iz 1164. godine, odmah postao glavni oslonac vlasti ugarsko-hrvatskog kralja (izričaj u ispravi koji se odnosi na kneza, a prema kojemu on *tunc temporis sub rege ungarico erat*, jasno naglašava promjenu vrhovništva uz očuvanje lokalne strukture moći). Sve ovo zorno upućuje na zaključak o potrebnome oprezu pri čitanju i tumačenju ovakvih dokumenata.
- ⁷⁶ Posljednji prilozi raspravi o tome problemu, s detaljnim pregledom starije literature, su ZVJEZDAN STRIKA, *Zadar – novo nadbiskupsko i metropoljsko sjedište u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća*, *Croatia Christiana Periodica*, 52 (2003.), 1-45, te IVAN MAJNARIĆ, *Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154. godine*, *Croatia Christiana Periodica*, 60 (2007.), 101-115.
- ⁷⁷ Poznate činjenice koje govore o tim nastojanjima, uz ne uvijek najsretnije interpretacije, donosi ZVJEZDAN STRIKA (bilj. 76), 18 i d.
- ⁷⁸ Sve dosadašnje takve pokušaje sumira i uspješno ih nadograđuje IVAN MAJNARIĆ (bilj. 76).
- ⁷⁹ O svim ovim zbivanjima vidi opširno razlaganje u THOMAS F. MADDEN, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore – London, 2003., 33 i d., odakle je preuzet i izričaj o mletačkome „sukobu oko investiture“. Mora se, međutim, ovdje upozoriti da T. Madden pokazuje, uz precizne uvide u zbivanja u samoj Veneciji, frapantno nepoznavanje prilika na istočnoj obali Jadrana, što donekle umanjuje učinak njegovih raščlambi – primjerice u raščlambi okolnosti uzdizanja Zadarske biskupije Madden uopće ne uzima u obzir lokalne zadarske prilike i njihovo značenje za taj čin.
- ⁸⁰ THOMAS F. MADDEN (bilj. 79), 34.

Summary

The Diocese of Zadar as Part of the Province of Split (805-1154)

In his discussion on the position and development of Zadar's diocese from the late 8th century until 1152, when it was raised to the level of an archbishopric, the author primarily focuses on the impact of political relations on the definition of ecclesiastical jurisdiction areas. The starting point of the discussion has been the territorial-administrative division defined by the Treaty of Aachen (812) and the jurisdiction territory of Zadar's bishop inferred from that document. Throughout the early medieval period, the mainland territory of the Zadar diocese remained limited to a narrow strip of the city's hinterland, and the author indicates that the possible expansion of this area was first obstructed by the establishment of the Nin diocese as a missionary one, including the Duchy of Croatia. A related issue is the situation at the time of ecclesiastical reforms decreed by the Councils of Split in 925 and 928, in relation to which the author discusses the circumstances that had allowed Zadar to retain its autonomous position with regard to the Croatian ruler ever since the Treaty of Aachen. This had in turn resulted in the formation of a separate political entity, which the sources of the time referred to as the *provintia Iadertina*, with borders that coincided with those of the ecclesiastical jurisdiction of the bishop of Zadar. This situation has been compared to that of Split, fully incorporated in the territory of the Croatian rulers by the late 9th century, which turned out to be a crucial factor when defining the metropolitan see for the Croatian Kingdom. Integrating the city in the Croatian king's system of governance and administration made it possible for the Archbishop of Split to extend his area of jurisdiction well into the hinterland.

In continuation, the author discusses the emergence of a ruling dynasty known in the sources under its colloquial name "descendants of Prior Andrija", which managed in the course of the 10th century to gain practically full control over the social life of the *provintia Iadertina*. In this regard, it has been shown that all known bishops who occupied the see of Zadar in the 10th and 11th centuries came from this ruling dynasty. The author indicates the obvious link between the political or secular powers manifested in this situation and the reform efforts of the Church from the mid-11th century onwards, and uses an example to show how difficult it was for the society of those times to accept the regimen imposed by the papal curia as the ecclesiastical centre of the time.

In the final remarks, the author briefly discusses the circumstances of the elevation of Zadar's bishopric to the level of an archbishopric. The event was related to the onset of the Venetian rule, that is, to the redefinition of the position of the *provintia Iadertina* within a system supporting Venetian expansion in the Eastern Mediterranean. It is argued that the Venetian dominion ensured a more advantageous status to the city than those defined in the mid-11th century, when Zadar finally acknowledged the sovereignty of the Croatian king. At the same time, the author explains to which extent the elevation to the level of an archbishopric was linked to the relations between the ecclesiastical and secular powers in Venice. Based on these conclusions, he explains why the political changes in the second half of the 11th and the first half of the 12th century could no longer alter the long-established constellation.